

Oud-Dordrecht, 2001

19^e jaargang, nummer 1

Gelukkig, hij is er weer *Oud-Dordrecht*. Na het fraaie jaarboek over onze stadsmuur *Van der stede muere*, nu weer een regulier blad. Wist u overigens dat dit boek, dat u als lid gratis ontving, in bijna alle boekwinkels voor f 25,- te koop is?

Mirjam Hanssen vertelt ons over de nieuwe ontwikkelingen rond het Statenv plein. Ze nodigt ons allen uit eens een bezoek te brengen aan Centrum Binnenstad in het voormalige Leprooshuis, waar *nieuw* nu al te zien is in *oud*.

In het najaar van 2000 vond de start plaats van een onderzoek naar de historie van de bebouwing op het vroegere '*Nieuwe Werck*'. De werkgroep die zich bezighoudt met dit gedeelte van Dordrecht legt haar doel en activiteiten aan u uit en roept tevens vrijwilligers op die willen helpen bij het in beeld brengen van dit gebied.

Zoals altijd speuren we voor u naar nieuw verschenen boeken over onze stad. Naast ons eigen boek is er deze keer het verhaal van Gert van Engelen over molen *Kijck over de Dijck*, is er nieuws voor mensen met een speciale interesse voor de Alblas-serwaard en stellen we u in staat het rivieraanzicht dat Reinoud Brandt in 1998 vervaardigde te bestellen.

Cees Esseboom verdiepte zich in de geschiedenis van de Dordtse Galei. Hij voorzag het artikel van enkele schitterende afbeeldingen, waarvan we de mooiste op de middenpagina's plaatsten.

Als redactie proberen we steeds te zorgen voor een zo gevarieerd mogelijk aanbod. Zo troffen we in het boek van G.D.J. Schotel uit 1857, *De illustre school*, een gedicht aan van Isaac le Duc. Hij noemde het *Sonnet sur la très renommée ville de Dordrecht*. We hebben zowel de oorspronkelijke versie, alsook een vertaling door Quirine Verwaal en een bewerking ervan door Pieter Breman opgenomen.

Een onderwerp waar we niet vaak bij stil staan, is de muziek. Daarom deze keer een uitvoerig artikel van de Amsterdamse musicoloog, de heer F.A.M. Schouten, die reeds vele publicaties op z'n naam heeft. Hij hield zich deze keer bezig met de Dordtse muziekgeschiedenis. Zijn verhaal draagt de titel *Concertante uitvoeringen door gemengde koren a capella in Dordrecht aan het eind van de negentiende eeuw*.

De heer J.W.J. Burgers vertelt de leden die niet op zijn lezing aanwezig waren nogmaals zijn verhaal over Melis Stoke, Dordtse klerk en schrijver van de Rijmkroniek en ook Cees Weltevrede doet verslag van zijn lezing. Hij vertelde over de totstandkoming van zijn bijdrage aan de Geschiedenis van Dordrecht deel III.

Het bestuur is er in geslaagd enkele nieuwe adverteerders te vinden. Wij zijn alle adverteerders dankbaar voor hun bijdrage. Zij maken het ons mogelijk u een steeds fraaier product te bieden.

We wensen u bij het lezen van dit alles weer veel plezier toe.

Het jaarboek 2000

Van de redactie

Het jaarboek 2000 betekende voor de meeste leden van Oud-Dordrecht een complete verrassing. Tot het jaar 1998 verschenen de jaarverslagen als een extra dikke aflevering van ons driemaandelijks periodiek, tegenwoordig eveneens Oud-Dordrecht geheten. Dat er veranderingen op til waren, werd bij de presentatie van het jaarboek 1998 reeds merkbaar. Dat jaarboek, over de schilder Reus, had al een andere vorm. Deze vorm en uitvoering weken in gunstige zin sterk af van de eerdere jaarboeken. Het jaarboek 1999 over *De biscuit- en chocoladefabriek Victoria* manifesteerde zich in een vorm die de redactie en het bestuur voor ogen hadden: een compleet boek met één of meer historische onderwerpen. De redactie prijst zich gelukkig de heren Jan Koonings en Johan Hendriks bereid te hebben gevonden het schrijven van het jaarboek 2000 voor hun rekening te nemen. De basis voor de tekst werd gevormd door een artikelenreeks die ons lid Jan Koonings liet verschijnen in *De Stem van Dordt*. De daarna volgende samenwerking met stadsarcheoloog Johan Hendriks leidde door het bestuderen van vele bronnen tot een verdieping van de verzamelde gegevens, gevolgd door een interpretatie ervan. De auteurs kwamen zo tot het ontwerp van de mogelijke vorm en loop van de eerste Dordtse stadsmuren. Het eindproduct '*Van der stede muere*' is een boek geworden dat voorziet in een lacune. Niet eerder was er zoveel aandacht voor de diverse stadsmuren, de torens, poorten, waakhuisen, muurhuizen en bastions. Dat de wisselende benamingen, het regelmatig afbreken, instorten en de herbouw of nieuwbouw van al deze werken – wat zich over eeuwen uitstreckte – het onderzoek extra lastig maakten om een bouwwerk in de juiste periode te kunnen plaatsen, vergroot onze waardering voor het werk van de schrijvers.

Bij hun onderzoek ondervonden de auteurs onder meer hulp van medewerkers van het Stadsarchief. Zij leverden commentaar op conceptteksten en droegen verklarende en tekstondersteunende illustraties aan in de vorm van kaarten, tekeningen, foto's etcetera. Het is een genoegen te kunnen vaststellen dat er sprake was van een gezamenlijke inspanning van medewerkers van het Stadsarchief en de redactie van Oud-Dordrecht om de schrijvers in hun onderzoek, het schrijven en het produceren van hun boek behulpzaam te zijn. Hopelijk zal er vaker sprake kunnen zijn van een samenwerking van het Stadsarchief en Oud-Dordrecht bij het produceren van historische geschriften.

Het bestuur van onze vereniging was uitermate te spreken over hetgeen de heren Koonings en Hendriks hebben geproduceerd en het besloot dit eerste echte *jaarboek* van Oud-Dordrecht aan de Dordtse burgemeester aan te bieden. Deze toonde zich gaarne bereid het geschrift in ontvangst te nemen waarvoor het bestuur op 30 maart j.l. in het Stadskantoor de gelegenheid kreeg.

Tijdens een uiterst geanimeerde bijeenkomst in een van de zalen van het stadskantoor voerde eerst onze voorzitter, de heer E. van Kammen het woord. Hij schetste de ontstaansgeschiedenis van onze vereniging en beschreef de banden die er zijn met de gemeente Dordrecht. Hierna kwam de heer J. Hendriks aan het woord. Hij verhaalde over de ontstaansgeschiedenis van de Dordtse muren en poorten en liet

Water omgeeft de stad die grondig vernieuwt wat zij altijd al had

Mirjam Hanssen

Komt deze dichtregel van Jan Eijkelboom u bekend voor? Fijn, dan hebben wij elkaar waarschijnlijk al eens ontmoet. Leest u deze spreuk over ‘nieuw’ én ‘oud’ voor het eerst, dan nodig ik u van harte uit een kijkje te komen nemen op de plek waar ‘nieuw’ nu al te zien is in ‘oud’: Centrum Binnenstad in het voormalige Leprooshuis.

‘Ruimte voor Kwaliteit’

Het uit 1726 daterende Leprooshuis in de Vriesestraat heeft door de eeuwen heen aan een ‘bont’ gezelschap onderdak geboden. Leprozen, zwakzinnigen en drinkebroers, (zieke) militairen, archivisten en een lerarenvereniging. Momenteel huisvest het gebouw een viertal uiteenlopende organisaties. Een ervan is Centrum Binnenstad, het gemeentelijke informatiecentrum waar aan de hand van tekeningen, foto’s, computerpresentaties en maquettes is te zien wat Dordrecht met zijn binnenstad van plan is, waar en waaróm de schop in de grond gaat en welke partijen bij deze grootschalige aanpak betrokken zijn. Want het realiseren van een leefbare, schone, veilige, toegankelijke en levendige binnenstad vereist een gezamenlijke inspanning.

Het opknappen van het historische havengebied is nagenoeg gereed, nu is het de beurt aan het (kern)winkelgebied. De gemeente heeft daarom in samenspraak met bewoners, ondernemers en eigenaren in de binnenstad het Ondernemingsplan Binnenstad, getiteld *‘Ruimte voor Kwaliteit’*, opgesteld. In dit plan worden uiteenlopende grote en kleinere projecten beschreven, projecten gericht op nieuwbouw, maar óók met betrekking tot het beheer van hetgeen er al is. Alle hebben als doel de binnenstad nóg aantrekkelijker te maken. Om er te wonen, te werken, te winkelen, te wandelen, uit te gaan, een theater of museum te bezoeken, kortom, een binnenstad die ‘voor elk wat wils’ biedt. Voor de eigen inwoners én de bezoekers.

‘Ruimte voor Kwaliteit’? Suggereert deze titel dat het Dordrecht ontbreekt aan kwaliteit? Absoluut niet! Een prachtig havengebied, vele historische panden, markante gebouwen, hofjes met hun eigen, unieke sfeer, winkelstraatjes met typisch Dordtse zaken, om maar een aantal aspecten te noemen. Je kunt hoogstens zeggen, dat de stad haar kwaliteiten niet meer onmiddellijk prijsgeeft. Dat was anders in de tijd dat Dordrecht uitsluitend over water te bereiken was. Bij het van boord gaan stapte je direct in de schoonheid en dynamiek van het havenkwartier. Nu de stad niet langer georiënteerd is op de rivier, is wat eens de voorkant van de stad was, achterkant geworden en omgekeerd. Tegenwoordig moet de bezoeker aan de binnenstad derhalve over enig doorzettingsvermogen beschikken om de kwaliteiten van het oude centrum – het alom aanwezige Water en de vele tastbare sporen van de Historie – te ontdekken. Aan die onbekendheid zal het feit dat Dordtenaren over het algemeen de schoonheid van hun stad niet aan de grote klok hangen, zeker bijdragen.

Maar een mooi ‘decor’ is tegenwoordig voor een stad niet meer voldoende om de gunst van de (recreatieve) consument te winnen en daarmee een stuk werkgelegenheid veilig te stellen. Bezoekers aan binnensteden, zowel de eigen inwoners als gasten, worden steeds kritischer en veeleisender. De toegenomen vrije tijd moet aangenaam besteed kunnen worden, terwijl anderzijds wordt gezocht naar mogelijkheden om méér te doen in minder tijd. Het hele scala van functies en activiteiten dat de binnenstad weet te bieden, bepaalt – naast de (unieke) kwaliteiten – hoe het stadshart wordt ervaren én gewaardeerd. Bereikbaarheid, parkeer- respectievelijk stallingmogelijkheden, het aanbod en kwaliteitsniveau van winkelveorzieningen, de aanwezigheid en ligging van horecagelegenheden, het aanbod van kunst en cultuur, bijzondere evenementen, vervuiling en de beleving van (on)veiligheid, alle bepalen de aantrekkingskracht van en de waardering voor de binnenstad. Het ene moment ten aanzien van een enkel onderdeel, het andere moment vanwege het totale, met elkaar samenhangende aanbod. Alles hangt af van het bezoekmoment en het bezoekmotief van de bezoeker. Het maakt immers verschil of je de binnenstad bezoekt om je boodschappenlijstje af te werken, te winkelen of er met vrienden af te spreken. Alles op zijn tijd, maar de binnenstad moet het wél kunnen bieden.

Centrum Binnenstad

Het uitvoeren van het Ondernemingsplan ‘Ruimte voor kwaliteit’ was aanleiding een informatiecentrum in te richten. Dat de binnenstad onder handen wordt genomen, kan niemand ontgaan. Je hoort of leest erover, op diverse plaatsen verrijzen hijskranen en soms kun je – letterlijk – niet om een bouwput heen. Maar..., ‘hoe ziet het Statenplein en omgeving er straks uit’, ‘op welke hoek van de nieuwbouw komt nu precies die toren te staan’, ‘blijft er eigenlijk nog wel een plein over’, ‘zijn de historische pandjes aan de Nieuwstraat straks nog wel te zien’, ‘kan ik nu met mijn kano door de hele Spuihaven varen’, ‘wat gebeurt er allemaal in de Bleijenhoek’, ‘wanneer gaan ze eindelijk bouwen aan de Riedijkshaven’, ‘komt er een parkeergarage boven op de Hema’, ‘verdwijnt aan het Spuiplein het pand van de wassalon’, ‘komt er wel of niet een supermarkt aan het Achterom’, ‘wat willen ze eigenlijk met het Hofkwartier’. Zomaar een greep uit de vele vragen die voor Dordtenaren aanleiding zijn eens binnen te lopen bij Centrum Binnenstad. Diverse actuele bouwplannen worden hier aan de hand van artist-impressions, foto’s, tekeningen en plattegronden toegelicht. Geen bouwtechnische voorstellingen, maar juist afbeeldingen waardoor iedereen zich een beeld kan vormen hoe een bepaald stukje stad er straks uitziet. Natuurlijk gebeurt het regelmatig dat hetgeen de bezoeker in de presentatie ziet, ook weer nieuwe vragen oproept. Dan is het voordeel van Centrum Binnenstad ten opzichte van bijvoorbeeld een krant, dat voor het antwoord niet hoeft te worden gewacht tot een volgend artikel verschijnt, de vraag kan direct worden gesteld! Zonodig wordt onze zogenoemde ‘vraagbaakfunctie’ geactiveerd, halen wij voor u het antwoord van elders en wordt u – vaak de volgende dag al – telefonisch op de hoogte gebracht.

Eén opstelling in Centrum Binnenstad is veruit favoriet, bij jong én oud. Hoe doelgericht de bezoeker soms ook binnenstapt, iedereen loopt er onmiddellijk op af: de

grote maquette van de binnenstad. Het historische centrum en de 19e-eeuwse schil uitgevoerd in hout, met een oppervlak van circa 4 × 5 meter en met de imposante Grote Kerk als blikvanger. Kinderen kijken hun ogen uit, volwassenen worden kind; het grote ‘herkenningsspel’ begint. Zoeken naar het huis, de straat, de school, de bieb, het bedrijf en... oh ja, dat bouwplan waar ik eigenlijk voor kwam. Iedereen die de maquette bekijkt, ontdekt er wel bekende plekken op. Zelfs ‘Aai van de Beurs’ kijkt uit over zijn plein.

Mensen die de maquette eenmaal gezien hebben, komen vaak terug met kinderen, familie of vrienden. De maquette is geweldig om over de ontwikkeling van Dordrecht te vertellen. Te wijzen op de karakteristieke ruimtelijke structuur die, ondanks de saneringen uit het verleden, nog zeer herkenbaar is. Kijk bijvoorbeeld maar eens hoe de stad er omstreeks 1572 uitzag; de reproductie van een kaart uit die tijd hangt achter de Dordtse binnenstad van nú. Ouderen vertellen uitvoerig over het wel en wee uit hun jonge(re) Dordtse jaren. En menige toerist heeft bij de maquette de binnenstad al verkend, voordat aan de werkelijke ontdekkingsstocht wordt begonnen.

Maar op de maquette is ook direct te zien, waar de bouwactiviteiten al zijn voltooid en waar nog moet worden begonnen. Door de maquette steeds te actualiseren –wanneer het definitieve ontwerp van een project gereed is, vervaardigt Drechtwerk het schaalmodel – zijn bouwplannen vaak niet alleen op de afbeeldingen te zien, maar ook in de context van hun omgeving. Zo staan bijvoorbeeld het nieuwe Kluwerpand aan het Beverwijksplein, de bebouwing op het voormalige Van der Weesterrein en natuurlijk de nieuwbouw op het Statenv plein al in de maquette.

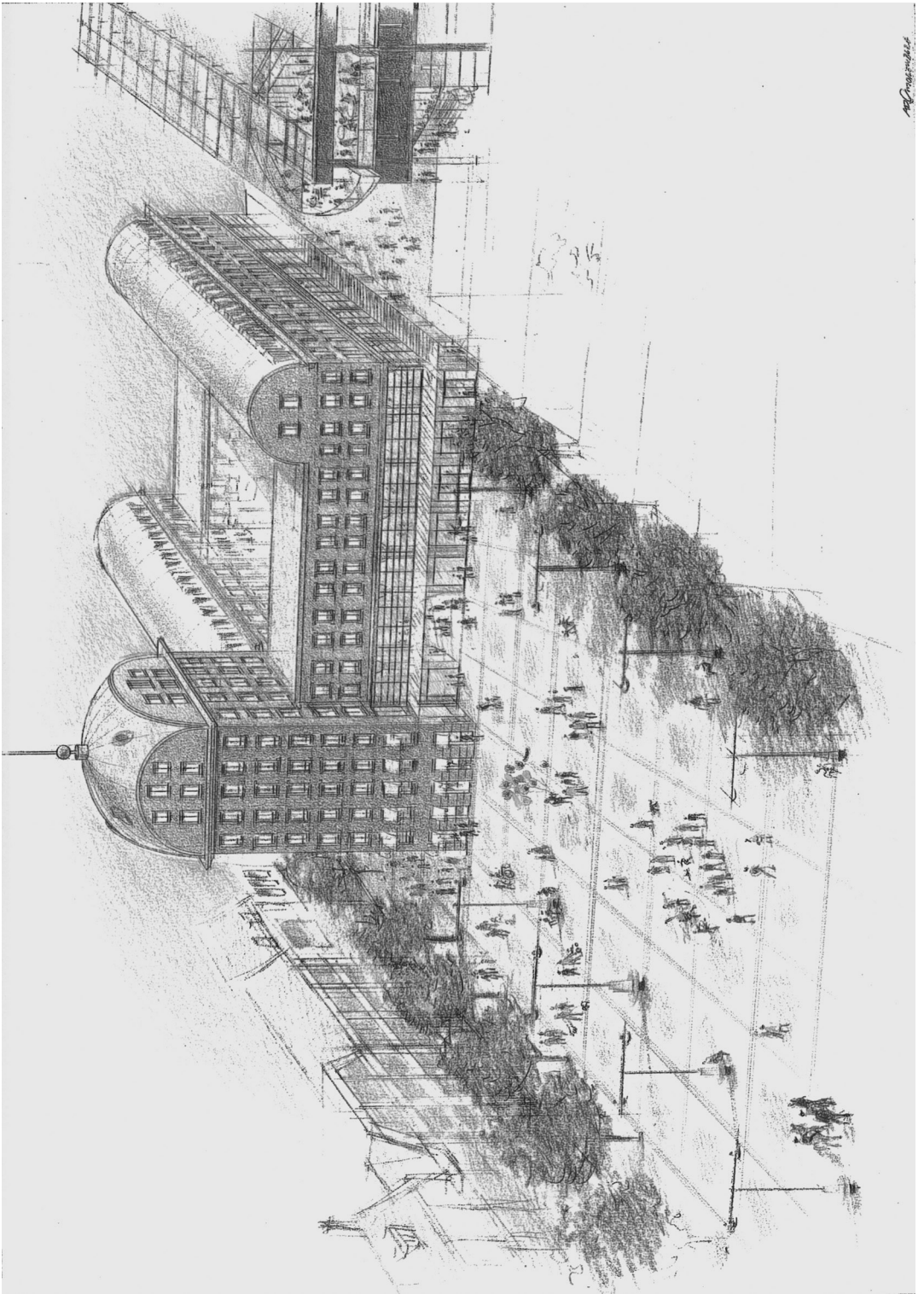
Trouwens, dat Statenv plein, hoe zit het daar nu mee...?

Doel van het plan Statenv plein en omgeving

Het plan Statenv plein krijgt ruim aandacht in Centrum Binnenstad, zowel de fysieke bebouwing als de inrichting van de openbare ruimte worden belicht. Maar ook de tekeningen voor het nieuwe pand van Woerdenbach in de Kolfstraat hebben er een plek. Bovendien geven foto’s die de Dordtse Amateur-fotografen Vereniging (DAF) op ons verzoek maken, een indruk van de verrichtingen op de bouwplaats op het plein.

Het plan dat voor het Statenv plein is ontwikkeld, is ambitieus. Het is, na de reconstructie van de Spuiboulevard (1998/1999), het tweede grootschalige project dat een bijdrage levert aan het verbeteren van het verblijfsklimaat in het (winkel)hart van Dordrecht. De totale kosten (onder andere archeologisch onderzoek, bouwrijp maken, ver- en nieuwbouw, herinrichting openbare ruimte) bedragen ongeveer 150 miljoen gulden en worden met name door de private sector gefinancierd. Beleggers zijn weer bereid te investeren in Dordrecht!

De geringe uitbreiding van het winkeloppervlak ten behoeve van hoogwaardige winkels, moet het aanbod voor de consument verbreden én verbeteren. Het moet de Dordtse binnenstad een kwaliteitsimpuls geven in de concurrentieslag met omliggende steden. Door op deze locatie in de stad óók een plaats in te ruimen voor appartementen, wordt de woonfunctie versterkt. Bovendien zullen, na voltooiing van de werkzaamheden, de gebruiksmogelijkheden van het nieuwe plein toenemen, omdat het gebied uitsluitend voor voetgangers toegankelijk zal zijn.

Arch. 1900-1910

De vijf planonderdelen

Het bouwboard op het Statenplein laat er geen misverstand over ontstaan: project-ontwikkelaar is Multi Vastgoed b.v. uit Gouda. Meerdere architecten werkten mee aan het project, ieder voor een onderdeel. Het plan Statenplein en omgeving omvat de volgende vijf elementen:

1. Nieuwbouw op een deel van het plein

Omgeven door V&D, pand Gevulde Gracht (Amici/Free Recordshop etc.), Drie-vriendenhof en de Kolfstraat wordt het nieuwe winkel-/woongebouw gerealiseerd. Het gebouw is een ontwerp van de Belgische architect Charles Vandenhove.

Voor de gevelafwerking heeft de architect gekozen voor metselwerk van rode baksteen. De gevelindeling wordt geaccentueerd door bijzondere lateien. Markant onderdeel van het complex is de dertig meter hoge woontoren met ronde koepel op de hoek van het Statenplein en de Sarisgang.

In het gebouw komen:

- winkels (5100 m²) in de kelder, op de begane grond en op de eerste verdieping. Een brancheringscommissie bepaalt het vestigingsbeleid.
- 29 koopwoningen, met een variëteit van typen en bouwlagen.

2. Verbouwing Vroom & Dreesmann

V&D wordt verbouwd volgens de zogenaamde *citystore* formule. Dit betekent dat het warenhuis zich terugtrekt tot de kern van het gebouw. De ingang aan het Schefersplein blijft gehandhaafd; die aan het Statenplein is verplaatst naar de hoek met de Kolfstraat. Om de V&D-kern heen komt een ring van kleinere winkels, alle met hun etalage en entree aan de straatzijde. De Kolfstraat verandert daardoor van een bedieningsstraat in een echte winkelstraat.

Het La Place-restaurant, dat aan de Statenpleinkant is gesitueerd, krijgt een buiten-terras boven de hoofdingang van V&D. De kelder van het V&D-gebouw biedt onder meer plaats aan een stalling voor circa 650 fietsen. Architect Kees Rijnbout (de architectengroep, Amsterdam) nam het ontwerp voor de verbouwing van V&D voor zijn rekening. Het gevelmateriaal dat hij toepast bij V&D is ceramiek.

3. Herinrichting openbare ruimte

Na de bouwactiviteiten worden het Statenplein, de Sarisgang, Kolfstraat, Tolbrugstraat, en delen van de Nieuw- en Hofstraat, opnieuw ingericht. Het plein wordt geplaveid met grijze natuursteen. Aan de kant van Blokker / Primafoon komt een stoep van zwarte natuursteen om het hoogteverschil op het plein op te vangen. De randen van het plein worden bestraat met rode gebakken klinkers. In de Sarisgang worden dezelfde materialen toegepast, waardoor visueel beide gebieden een eenheid vormen. Evenmin als de fietsenstalling, komen de parkeervakken terug op het plein. Het hele gebied wordt voetgangersgebied.

Langs de lange zijden van het plein worden bomen geplaatst. De bomenrij wordt voortgezet in de Sarisgang. De lichtmasten worden, evenals die op de bruggen van de Spuiboulevard, geplaatst op sokkels van grijze natuursteen. In het ontwerp van de sokkels zijn bankjes opgenomen. Voorzieningen voor de markt, zoals aansluitingen voor elektra en water, worden weggewerkt in de sokkels. Op de kop van het plein

komt een fontein, verzonken in een natuurstenen voet. Het stromende water zal ook hier jong en oud weten te boeien!

Het nieuwe Statenplein, tussen Nieuwstraat en Kolfstraat, moet straks een echte verblijfsplek zijn. Na de herinrichting van het gebied, in de loop van 2002, verhuist de weekmarkt naar het Statenplein en de Sarisgang. En de terrassen, duidelijke sfeerbrengers in het straatbeeld, krijgen als vanouds een plek op het plein.

Het ontwerp voor de inrichting van de openbare ruimte is gemaakt door MTD Landschapsarchitecten uit Den Bosch.

4. Verbeteren aanpalende panden

De eigenaren van pand Gevulde Gracht en de winkelstrip waarin Blokker / Primafoon e.d. zijn gevestigd, hebben besloten de panden, en met name de gevels van deze twee gebouwen, op te knappen. Gestreefd wordt om met de facelift van deze panden te starten aansluitend op de nieuwbouw op het plein en de verbouwing van V&D.

5. Verbeteren entree Drievriendenhof

Voor dit planonderdeel zijn door architecten suggesties gedaan. De eigenaar van het winkelcentrum heeft – op dit moment – nog geen besluit tot uitvoering genomen.

Nieuwe straatnamen

Door de bouw van het winkel-/woonblok op het Statenplein, ontstaan een tweetal nieuwe straten. De namen zijn inmiddels door de gemeenteraad vastgesteld:

‘*Statenplaats*’ wordt de naam voor de ruimte tussen de nieuwbouw en V&D. De smalle straat tussen de nieuwbouw en het pand Gevulde Gracht gaat ‘*Statengang*’ heten.

De planning

Van een bouwput voor de deur wordt niemand enthousiast, zeker niet wanneer die in het winkelhart ligt. Maar laten we eerlijk zijn, een verbouwing in huis is ook niet van de een op de andere dag gerealiseerd. Relatief gezien is op het Statenplein sprake van een vrij korte bouwperiode. Eind september worden V&D en de nieuwbouw opgeleverd en zoals het volgende overzicht laat zien, moet in de loop van 2002 het werk grotendeels voltooid zijn:

1. *Nieuwbouw op het plein*; gereed: september 2001
2. *Verbouwing V&D*; gereed: september 2001
3. *Herinrichting openbare ruimte*
 - directe omgeving winkels; start tweede kwartaal 2001 en gereed september 2001
 - Hofstraat, Nieuwstraat en het plein; start vierde kwartaal 2001 en gereed medio 2002
4. *Verbeteren aanpalende panden*; start nader te bepalen
5. *Verbeteren entree Drievriendenhof*; start nader te bepalen

Wie, wat, waar...

‘Welke winkels komen er straks bij op het Statenplein?’ Weer zo’n vraag die, zeker naarmate de bouw vordert, steeds vaker wordt gesteld. Jammer genoeg is dat nú

– maart 2001 – op Hennes & Mauritz en de verhuizing van Blokker na, nog niet bekend. De brancheringscommissie is volop aan het werk. Deze commissie, samengesteld uit vertegenwoordigers van onder meer de gemeente, ondernemersverenigingen, Kamer van Koophandel, Multi Vastgoed, Vendex / KBB en Achmea, bepaalt welke branchegroepen het winkelgebied komen versterken. Criteria die voor deze commissie een rol spelen bij de besluitvorming, zijn: kwalitatief betere winkels, vernieuwende formules, nieuwe formules. Daarbij zal worden gezocht naar een balans tussen het nieuwe en het reeds bestaande: ‘nieuw’ moet aansluiten op ‘oud’ en bovendien een gepaste aanvulling zijn op ‘oud’.

Ook in dit verband geldt dat het individuele onderdeel moet passen in én bijdragen aan het totaal en samenhangend ‘product’ Dordtse binnenstad.

‘Loopt u eens binnen...’

Lezen over een project is één, veel leuker is het natuurlijk om het met eigen ogen te kunnen aanschouwen. Wat het Statenplein betreft, hoeft u niet lang meer te wachten. Voor alle bouwactiviteiten waarvoor uw geduld wat langer op de proef wordt gesteld, zou ik willen zeggen: loopt u eens binnen, waar ‘*nieuw*’ nu al te zien is in ‘*oud*’. Centrum Binnenstad in het voormalige Leprooshuis, Vriesestraat 119. U bent van harte welkom op dinsdag tot en met zaterdag van 12.00 tot 17.00 uur, donderdags van 12.00 tot 21.00 uur en op koopzondagen. Uiteraard is de toegang gratis.

En..., gaat uw hart eigenlijk alleen sneller kloppen voor het ‘oude’ Dordrecht, kom dan tóch eens langs, om de maquette te bekijken. Wedden dat ook ú er voor valt, als een blok?!

Het Nieuwe Werck

Jan Willem Boezeman en Ewout Belderok

In het najaar van 2000 vond de start plaats van het onderzoek naar de historie van de bebouwing op het vroegere ‘Nieuwe Werck’. De werkgroep die zich ging bezighouden met de geschiedenis van dit gedeelte van Dordrecht, stelde eerst vast wat zij tot onderwerp van dit onderzoek rekende. Met het ‘Nieuwe Werck’ bedoelt de groep het gebied dat wordt gevormd door de Nieuwe Haven, Hoge Nieuwstraat, Binnen- en Buitenwalevest, het Vlak, de Veersteiger, het Blauwpoortsplein, de Venlostraat en de Lange IJzerenbrugstraat.

Werkgroep ‘Het Nieuwe Werck’

Ewout Belderok en Jan Willem Boezeman zijn bezig met het bouwen van een (niet-commerciële) site op het internet over het ‘Nieuwe Werck’. De site zal het gebied historisch in kaart, in beeld en in tekst toegankelijk maken voor een ieder die dat interesseert. Stelt u zich hierbij onder meer de kadastrale kaart voor, waar perceel voor perceel kan worden aangeclickt. Het pand komt dan allereerst met een foto en beschrijving tevoorschijn. Vervolgens kan per pand worden gekozen voor rubrieken als: *vroegere bewoners, vroegere eigenaren, gegevens van de monumentenlijst, (soms) geveltekeningen / plattegronden, (soms) genealogische informatie, bouw-historie* etcetera.

Naast de gegevens per pand wordt de nodige aandacht gegeven aan de (historische) ontwikkeling van het Nieuwe Werck als ‘wijk’. Daarbij kan onder andere worden gedacht aan de bedrijven, bruggen, ‘verdwenen’ panden, kerken, families en sociale omstandigheden.

Waarom op het internet en niet in een traditionele publicatievorm? De werkgroep wil een zo breed mogelijk publiek bereiken en heeft geen commerciële doelstelling. Het eindresultaat mag niet ‘statisch’ zijn omdat er steeds weer nieuwe informatie boven water moet komen. Zoiets is niet met een ‘gesloten’ publicatievorm te bereiken. De site zal de lezers doorlopend om reacties en informatie vragen.

Wat was en is de motivatie voor zo’n klus? Bij de twee initiatiefnemers bestaat een brede interesse voor Dordrecht, zowel historisch, genealogisch als bouwkundig / archeologisch. In tegenstelling tot sommige andere steden is het Dordtse stadsarchief nog redelijk onontgonnen, zeker waar het gaat om bronnen die betrekking hebben op het huizenonderzoek. In genealogisch opzicht is er al redelijk veel aandacht aan Dordrecht gegeven, maar ook daar loopt de stad bepaald niet voorop.

Van zandplaat tot trekpleister

De eerste bebouwing op het Nieuwe Werck is ontstaan tegen het einde van de 16^e eeuw. Het gebied heeft de economische bloeitijd van de 17^e eeuw ‘doorleefd’ en geeft voor wat betreft het wonen en werken een breed beeld over de vroegere beroepsbevolking, van viskoopman tot notaris, van schipper tot burgemeester, van molenaar tot bankier. Er zijn weinig beroepen die hier niet zijn uitgeoefend en

alle (sociale) lagen van de bevolking waren er te vinden. Het gebied is in zo'n project 'te behappen', juist omdat het nog niet zo oud is. Het Nieuwe Werck was niet Dordts eerste nieuwbouwwijk, maar wel een 16^e-eeuwse stadsuitbreiding buiten de stadsmuren, die vrijwel volledig beschreven en nog te achterhalen is.

Heden ten dage is het Dordtse Havengebied een historische trekpleister, volop in de belangstelling vanwege de voorbijgetrokken periode van verwaarlozing. Dordrecht komt hier met zijn 'begraven verleden' nog niet veel verder dan het geboortehuis van Top Naeff en het voormalig woonhuis van Simon van Gijn. Ongetwijfeld waren dit twee lokale beroemdheden, maar daar zit nog een paar honderd jaar vóór, met veel interessante mensen, van hoog tot laag. Het is vaag bekend dat personen zoals bijvoorbeeld Jacob Cats, de familie De Witt en Aelbert Cuyp ergens iets met het Nieuwe Werck van doen hadden. Slechts weinigen weten daarbij hoe de vork in de steel zit. Waar heeft Jacob Cats nu precies gewoond als huurder van een huis aan de Hoge Nieuwstraat? We zijn nog niemand tegengekomen die deze locatie kon aanwijzen. Hoe zat het nu precies met die 18^e-eeuwse gevel waarop het ANWB-bordje zit, waarop staat dat dit het geboortehuis van Aelbert Cuyp is? En voor degene die het stomtoevallig heeft gevonden: Wat klopt er niet aan dat huis?

Gilles Huppe (Luik 1567 – Dordrecht 1650) was een Waalse vluchteling en 'bouwheer' van Nieuwe Haven 1 / Vlak 17. Hij was een 'gewone' steenhouwer die bekend werd door zijn voor die tijd 'gewone' beeldhouwwerken aan de Groothoofdspoort. Als die Groothoofdspoort toevallig ook in de 19e eeuw afgebroken was, had heden ten dage niemand in Dordrecht één seconde interesse gehad voor deze 17e-eeuwse steenhouwer van het Nieuwe Werck. Over de 17e-eeuwse buurman van Gilles is

De Nieuwe Haven met het 'Nieuwe Werck', oorspronkelijk een zandplaat in de rivier. Op dit detail van een kaart van Jacob van Deventer uit 1558 is het gebied nog nauwelijks bebouwd (Collectie Bibl. Nacional Madrid, MS RES 207, nr. 16). Aan de rivier bevindt zich een onbekend deel van de stadsmuur. De muur begon bij de Blauwpoort en het *bolwerk op ter Haven* en liep aan de buitenzijde van de Binnenwalevest om te eindigen bij het *bolwerk op ter Hel-ling* bij het Vlak. De muur – waarschijnlijk op bogen – werd in 1699 afgebroken vanwege de aanleg van de Buitenwalevest (zie *Van der Stede muere* van Johan Hendriks en Jan Koonings).

heel wat lezenswaardigs te vinden, maar dat was geen steenhouwer, die tot in de 21^e eeuw tastbare zaken achterliet. Of misschien toch wel...

Wonen in het historische centrum is heden ten dage weer helemaal 'in'. Hoe authentieker het huis, hoe hoger de prijs. Daar hoort óók historisch onderzoek bij. Vergelijk het met een genealoog die iemand tegenkomt met een fraaie zegelring. Hij zal altijd vragen naar brongegevens van dat met trots gedragen familiewapen. Het wonen in een monument is niet anders. Als je niet kunt vertellen aan wie je dat 'trotse bezit' te danken hebt, is er iets niet compleet. Wat de werkgroep betreft, krijgt een ieder die een Dordts monument mag bewonen tegelijk de plicht de historie van dat pand uit te zoeken. Desnoods te *laten* uitzoeken, als het maar wordt gedaan.

De opzet en de vrijwilligers

Het doel van de werkgroep is dus de gegevens aan een breed publiek beschikbaar te stellen. En daar zijn de enthousiaste vrijwilligers voor nodig waar we nog steeds een behoorlijk gebrek aan hebben. De werkgroep prijst zich gelukkig zich inmiddels te mogen omringen met vrijwilligers die geïnteresseerd zijn in historisch onderzoek in het Stadsarchief. Het zijn onderzoekers die enthousiast zijn over ons idee en onvermoeibaar gegevens aanleveren die voor de werkgroep van groot belang zijn. Hierbij kan onder meer worden gedacht aan gegevens uit het Oud Rechterlijk Archief (transport- en hypotheekregisters), verpondingkohieren en de notariële archieven.

Waar huizen via vererving in eigendom overgaan, is genealogisch onderzoek nodig. Alle gegevens worden in een database (MS Access) ingebracht en relationeel onderzocht. Met dit 'bronbestand' wordt het dan mogelijk verbanden te leggen die met het 'menselijke oog' haast niet te zien zijn.

Uiteraard heeft de werkgroep zich op de klus verkeken. Je onderzoekt nu eenmaal niet 'even' 200 huizen in een half jaar tijd!

Er zijn meer vrijwilligers nodig. Naar schatting moeten er nog ongeveer 1.400 transport-/ hypotheekakten worden gevonden, gelezen en verwerkt om een redelijk compleet beeld te kunnen krijgen van het 'wel en wee' van het voormalige Nieuwe Werck. Desondanks is de werkgroep in deze startfase al zover, dat zij al over een bijzonder waardevol bronbestand beschikt waar een ieder uit kan putten die bereid is zelf ook gegevens aan te leveren. Hoe onmogelijk dit karwei volgens menigeen moet zijn, de werkgroep heeft zich er in vastgebeten en gaat er absoluut mee door!

Vrijwilligers die zich willen inzetten voor het in beeld brengen van 'Het Nieuwe Werck', kunnen zich wenden tot:

Werkgroep 'Het Nieuwe Werck'

p/a Nieuwe Haven 35

3311 AR Dordrecht

e-mailadres: boezeman@quicknet.nl

of belderok@hetnet.nl

Hulde aan Dordrecht uit een ver verleden

Cees Esseboom

In de zestiende (kort vóór en na de Reformatie) en in de zeventiende eeuw vestigde zich een relatief groot aantal Franssprekende zuiderlingen in onze stad. Het betrof personen die vanwege hun geloof vanuit het katholieke Zuiden een heenkomen hadden gezocht naar de overwegend protestante Noordelijke Nederlanden. Daar was het calvinisme de bevoorrechte godsdienst en vonden de protestanten een goed onthaal. Er werd gezorgd voor onderdak, kleding, voedsel en werk. Een dergelijke stroom vluchtelingen was in de zestiende eeuw op gang gekomen vanuit Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden. De geloofsvervolgingen leidden tot een uittocht naar landen als Zwitserland, Duitsland, Engeland en de Noordelijke Nederlanden. De inwoners van de Zuidelijke Nederlanden vluchtten massaal voor de Spaanse tirannie; het brandschatten van Gent (1584) en Antwerpen (1585) alsmede het optreden van de Bloedraad zijn er slechts enkele voorbeelden van. In Frankrijk bracht het Eeuwig Edict van Nantes (1598) na gebeurtenissen als de Bloedbruiloft (1572) enige rust op het gebied van het geloof, maar de gegarandeerde geloofsvrijheid vond onder Lodewijk de XIV in 1685 weer een einde. Het was de zoveelste prikkel voor de Hugenoten om wille van de geestelijke vrijheid het land te verlaten. Onder de Franssprekende vrouwen en mannen die zich in Dordrecht vestigden, koos verhoudingsgewijs een opvallend groot aantal het beroep van onderwijsgevende. Vooral de uit Vlaanderen en Zuid-Brabant afkomstige vluchtelingen waren vaak tweetalig wat de oprichting van een zogenaamde Franse school vereenvoudigde. Voor onderwijs in het Frans – de handelstaal bij uitstek – bestond grote belangstelling en naast de reguliere Duitse (= dietse = nederlandse) scholen kwamen er kleine-kinderscholen en lagere scholen onder leiding van Franssprekenden. Rond 1590 blijkt het onderrecht aan Franse scholen in Dordrecht voor 90% in handen te zijn van uitgeweken zuiderlingen. De onderwijsgevende refugiés of hun nazaten breidden de Franse school soms uit met een aantal leerjaren om daar de veel gevraagde vakken boekhouden, koopmansrekenen, het schrijven van handelsbrieven en handelskennis te onderwijzen. De uitgebreide Franse scholen voor leerlingen van 10 tot 15 à 16 jaar (soms tot 18 jaar) werden veelal als kostschool gehouden en betekenden voor de schoolmeester/eigenaar bijna altijd een lucratieve bron van inkomsten. Ook Nederlanders werden daardoor tot dit beroep aangetrokken en verfransten hun naam. De Bruin werd Le Brun, Van der Straat of Verstraten werd De la Rue enzovoort. Een succesvolle Franse meester in onze stad was Isaac le Duc¹, demeurant sur le Nieuwhaven, zoals hij na zijn beëdiging tot schoolmeester (1649) in het boek van de toezichthoudende schoolverzorgers (curatoren van het onderwijs) schreef. In die tijd werd de Knolhaven nog aangeduid met Nieuwe Haven en het adres van Le Duc werd door de curatoren nader aangeduid als ‘op de hoek van de Vleeschhouwerstraat’. Of Le Duc een verbastering was van De Hartog of De Hertog behoorde tot de mogelijkheden, maar de aantekening van zijn ondertrouw met Josina Sleij (van

¹ Komt ook voor als Le Ducq, Leduck, Laduck; wordt op 29-4-1698 in de Grote Kerk begraven als Eysaek Laduck, wonende in de Nieuwstraat.

de Nieuwehaven) op 4 oktober 1648² geeft aan: j.m. van Ruaan wonende bij de Vleyshouwerstraet en verschaft daarmee duidelijkheid.

Isaac le Duc bereikte een vertrouwenspositie bij de curatoren doordat zij hem samen met meester Johannes van der Stappen (ook Verstappen) benoemden tot gedeputeerde van dit college. De twee controleerden in opdracht van de curatoren met een zekere regelmaat de Franse en Duitse scholen in de stad en brachten daarover verslag uit. In juli 1653 nam hij de school van zijn zwager – meester Thomas Sleij – aan de Nieuwe Haven over.

Landelijk verwierf Le Duc bekendheid onder meer door zijn vertaling in het Frans van het toen bekende ‘Cijfferkonst’ van David Cock of Kock van Enkhuizen (1652), een boek voor het koopmansrekenen. In dat vertaalde werk noemt Le Duc zich Franse schoolmeester ‘de la très renommée ville de Dordrecht’. Zijn verering voor onze stad heeft hij in sonnetvorm op papier gezet³.

SONNET SUR LA TRÈS RENOMMÉE VILLE DE DORDRECHT

Que bien contempera Dordrecht encor pucelle,
Ses bastimens, ses ports, et ses temples si beaux,
L’ordre de ses Bourgeois sous ses onze drapeaux
En suivant du vieux Mars le martial modelle;
Et considerera ce qu’est comprius en elle,
Son terroir fructueux, ses claires, douces eaux,
Riches, tant en poissons qu’en nombre de basteaux,
Que sur mille citez la rendent la plus belle;

Que plus est ses statuts de tant de droictz ornez,
Que luy sont tant d’un Roy que d’un Caesar donnez;
Que plus est ses Pasteurs dont la pieté grande,
Instruit ses citoiens sans negliger un jour,
Pour les conjoindre à Dieu et à son saint amour,
Confessera que c’est la perle de Hollande.

Isaac le Duc

Hoewel hij als dichter niet zo succesvol geweest schijnt te zijn – ook niet in zijn Nederduitse verzen – is het interessant kennis te nemen van de zienswijze en de gevoelens – welke toch oprecht lijken te zijn – van deze stadgenoot uit de zeventiende eeuw.

Een eerste door Quirine Verwaal rechtuit vertaalde tekst resulteerde in:

² (SAD 11.20.1)

³ Zie G.D.J. Schotel, ‘*De illustre school*’, pagina 125, Utrecht 1857

SONNET OP DE ZEER VERMAARDE STAD DORDRECHT

Wie zeer aandachtig zal kijken naar Dordrecht, nog maagd,
Haar gebouwen, haar havens en haar zo mooie kerken,
De rang van haar burgers onder haar elf vlaggen
Terwijl ze het krijgshaftig model van de oude Mars volgt;
En opneemt wat zij omvat,
Haar vruchtbare bodem, haar heldere, lieflijke wateren,
Rijk, zowel aan vis als aan tal van boten,
Die haar op duizend steden de mooiste maken;

Bovendien zijn haar statuten met rechten versierd
Die haar zowel door koning als keizer zijn gegeven
Bovendien onderwijzen haar dominees, waarvan de godsvrucht groot is,
Haar burgers, zonder een dag over te slaan,
Om ze met God en zijn heilige liefde te verbinden,
Zal erkennen dat het de parel van Holland is.

Pieter Breman met erkende kwaliteiten als dichter – in 1995 verscheen zijn bundel ‘Zwitserland’ – was bereid de ruwe vertaling te polijsten. Hij hield zich daarbij aan de zesvoet en het rijmschema, alleen in het sextet beperkte hij zich tot het mannelijk rijm, waarbij de laatste lettergreep van een woord wordt beklemtoond. Dit had tot gevolg dat hij zich enkele vrijheden moest veroorloven.
Zijn inspanningen hebben geleid tot een waar meesterwerkje:

SONNET OP DE WERELDBEROEMDE STAD DORDRECHT

Wie goed naar Dordrecht kijkt – een ongerepte vrouw –
Naar de gebouwen aan de havens, naar de kerken
Naar alle elf de vendels die de stad versterken
Opdat niemand ook maar één burger schaden zou
Wie overweegt wat deze stad verborgen houdt
Aan rijke bodemschat en bloemen buiten perken
Aan vis en vissersschepen, knappe waterwerken
Zijn and're steden zilver? Deze is van goud!

Bevoorrecht is een stad door koningen verrijkt
Met voorrechten, waaruit haar toppositie blijkt
De invloed van de dominee, de kerkenraad
Op de godsdienstigheid van burgers is heel groot:
Zij zijn Gods liefde trouw, in leven en in dood
Wie haar bezoekt, roept uit: ‘Dordt, Hollands halssieraad!’

Isaac le Duc

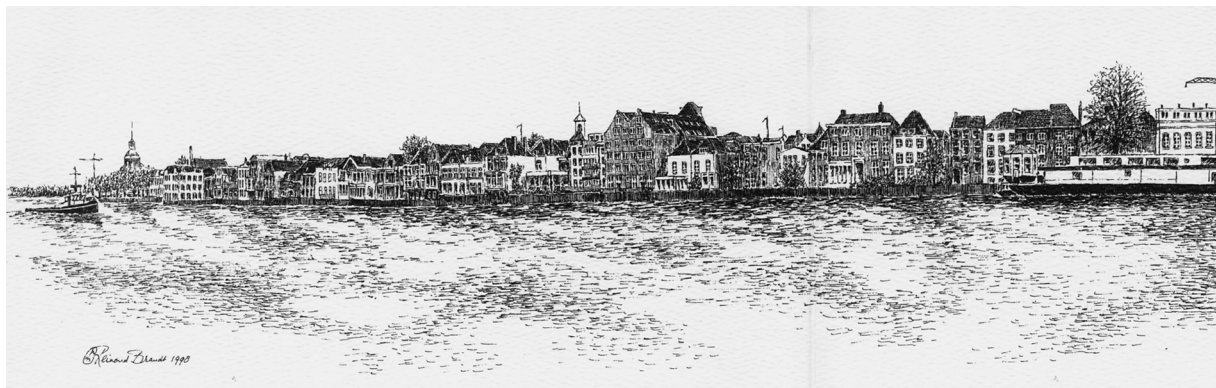
Vertaling: Pieter Breman, met dank aan Quirine Verwaal en Emile Havers

Opmerking:

‘Onze drapeaux’ (elf vaandels of vendels) in regel drie verwijst naar de elf burgercompagnieën waarover de stad in die tijd beschikte. De compagnieën, elk onder het commando van een kapitein en een luitenant, vormden een soort stadsleger en voor de mannelijke burgers gold een dienstplicht. Hun taak was onder meer de orde en veiligheid in de stad te handhaven, erop toe te zien dat niemand zich ten onrechte na negen uur ’s avonds nog op straat bevond (nadat de klok *‘ruijmt straet’* had geklonken) en ongewenste personen op te pakken en gevangen te zetten. Zij fungeerden onder andere als de Dordtse nachtwacht en deden beurtelings 24 uur dienst. Een vendel kwam een etmaal op en ging tien etmalen af, aangegeven op een jaarrooster. Samen met de schutterijen dienden de vendels in tijden van gevaar de stad te verdedigen. Het stadsbestuur achtte in 1585 het oprichten van twaalf vendels (vanaf 1589 elf vendels) noodzakelijk vanwege de ligging van Dordrecht: grensstad van de Republiek. De daartoe vereiste verdediging en beveiliging van de stad werden onvoldoende bevonden. De bewaking en de verdediging van de stad waren daarvóór opgedragen aan de gilden en de schutterijen. Elk gilde kreeg een gedeelte van de stadsmuur toegewezen om te bewaken. Waakhuizen en poorten droegen soms de naam van het betreffende gilde (zie daartoe het jaarboek 2000 van Oud-Dordrecht *‘Van der stede muere’* van Johan Hendriks en Jan Koonings).

INLEVEREN KOPIJ

VÓÓR 15 JULI 2001

Rivier aanzicht van Dordrecht

Van ons lid, de heer L.R. Zumker, ontving de vereniging Oud-Dordrecht bijgaande kaart met een bijzonder fraai rivieraanzicht van de stad, welke vanwege de lengte in drie delen is gevouwen.

Deze kaart vormt een aardige Dordtpromotie. U kunt deze kaart met bijpassende envelop voor f 3,- bestellen bij de heer L.R. Zumker, Ooster Oenerweg 14, 8167 PC Oene, bankgiro 64.27.57.593.

Nieuw verschenen boeken over Dordrecht

'*Huis van steen en Woord*, de Remonstrantse Kerk te Dordrecht 1901-2001' door F. van Eck. Van Eck beschrijft de honderdjarige geschiedenis van de Remonstrantse Kerk aan de Cornelis de Wittstraat in Dordrecht. Eeuwenlang vonden de verzoeken om een eigen kerkgebouw geen gehoor bij de Dordtse stadsbestuurders. De schrijver bestempelt de stichting van een eigen kerk – waarmee in 1897 eindelijk kon worden begonnen – dan ook als een historische gebeurtenis. Het duurde toch nog tot 9 oktober 1900 voordat de eerste steen kon worden gelegd. In de dienst van zondag 28 april 1901 werd de kerk plechtig ingewijd. In de boekhandel verkrijgbaar.

Vrijdag 31 maart was niet alleen de dag van de presentatie van ons eigen boek *Van der stede muere*, maar ook die van de opening van de enige nog overgebleven Dordtse molen, de *Kijk over de Dijk* uit 1713.

Tijdens de opening waren we getuige van het schitterende werk dat door zeer vele vaklieden werd uitgevoerd. Binnen is een expositie over de twee jaar durende restauratie te zien.

De molen is elke zaterdag voor het publiek open van 10.00 uur tot 16.00 uur. Een stichting verhuurt de molen, met name de nieuw ingerichte benedenetages, voor besloten bijeenkomsten en feesten.

Het uitvoerige verslag van de restauratie en het complete reddingsplan rond de molen wordt weergegeven in het boek *De Reus op de dijk* dat is geschreven door Gert van Engelen. Het boek met veel foto's en tekeningen is te koop voor f 39,50 bij de molen en de diverse Dordtse boekhandels. ISBN nummer 90-9014651-2

Te koop: Alblasterdam-CD

Deze CD bevat vrijwel alle bronnen voor geschiedenis en genealogie tot ca. 1812 van Alblasterdam op 1 CD. Omvang ca. 5000 pagina's A4.

Inhoud:

1. Kerkenraadsnotulen 1666-1917 (transcriptie); 2 lidmatenregister 1729-1838, met adreslijst uit 1816 (transcriptie); 3. Bekleders van openbare ambten: schout, heemraden, secretaris, waardslieden, kerkmeesters, heilige geestmeesters 1663-1786, (transcriptie); 4. Index bij het boek 'Alblasterdams heden en verleden' van ir. P. Boersma; 5. Beschrijving van de heerlijkheid Alblasterdam, 1817, L.G. Herfst (transcriptie); 6. Dopen, trouwen, begraven, 1610-1812, lijsten; 7. Notariële akten 1668-1812, uittreksels; 8. Rechterlijke akten 1639-1812, uittreksels; 9. Weeskamer 1611-1805, uittreksels; 10. Alblasterdammers in het Dordtse notarieel archief 1602-1701, uittreksels; 11. Diaconierekeningen, ontvangsten en uitgaven, 1668-1805, transcriptie; 12. Dorpsresolutieboek, besluiten van schout en schepenen, 1663-1792, transcriptie; 13. Verpondingen en heffingen 1543-1733, transcriptie van diverse belastingkohieren; 14. Rekeningen kerkmeesters, 1612-1685 (transcriptie) en 1786-1854 (namenlijsten); 15. Rekeningen Heilige Geestmeesters 1663-1686 (transcriptie); 16. Rekestboek, register van beschikkingen op rekesten 1730-1792, transcriptie; 17. Kasboeken van de secretarie 1724-1795; 18. Rechtszittingen van schout en schepenen 1664-1810, transcriptie; 19. Alblasterdammers van vóór 1812, 13.249 personen, 3791 gezinnen, 1189 familienamen, in genummerde gezinnen met onderlinge relaties; 20. Concordantie op doopgetuigen 1610-1812; 21. Gemeentearchief, diverse notities uit stukken uit dit archief; 22. Diversen, o.a. inventaris kerkarchief, notities uit Heerlijkheidsarchief, archief Hof Souburg, etc. 23. Namen op de grafstenen op de algemene begraafplaats te Alblasterdam tot medio oktober 2000.

Al deze gegevens staan als teksten in twee versies op de CD: in WP 6/7/8/9 en in MS Word. Verkrijgbaar bij G. Ouweeneel, Ieplaan 21, 2951 CB Alblasterdam, tel. 078-6914466. Prijs per CD f 30,-, verzendkosten f 5,-.

Bestelling (voor verzending) door overmaking van f 35,- op postgiro 799452 t.n.v. G. Ouweeneel, Alblasterdam, onder vermelding van: 'Alblasterdam-CD'.

Wat zegt u het jaar 1600?

De Swarte Galeye van Dordrecht

Cees Esseboom

Wanneer de vraag ‘Wat zegt u het jaar 1600?’ wordt voorgelegd aan een Nederlander, zal die doorgaans de Slag bij Nieuwpoort naar voren brengen die daar op het strand en in de duinen werd uitgevochten. Degene die een meer dan gewone historische belangstelling heeft, zal er wellicht aan toevoegen, dat Maurits de overwinning wist te behalen dankzij de ruitery die hij in de duinen in reserve had gehouden. Dat het doel van de veldtocht – het aanpakken en vernietigen van de Duinkerker kapers – niet werd gerealiseerd, doet er niet toe. Een Nederlander is trots op de overwinning die op het leger van Albertus en Isabella werd behaald. Dat er in 1600 echter ook Dordtse heldendaden werden verricht waar een rechtgeaarde Dordtenaar met evenveel genoeg aan kan terugdenken, leert de geschiedenis van de Zwarte Galei, de galei van Dordrecht.

Galeien in de Nederlandse marine

In ons land is de galei reeds in de 15^e eeuw een begrip, maar dan betreft het doorgaans een klein vaartuig met weinig diepgang voor op het binnenwater. Dergelijke platbodems werden onder meer door de watergeuzen gebruikt bij de krijgshandelingen om Leiden in 1574 te ontzetten. Zeventig tot tachtig kleine galeien werden ingezet bij de bevrijding van Leiden; de scheepjes hadden een diepgang van 1,5 tot 2 voet. Behalve de roeiers waren er ‘harquebusiers’ aan boord evenals enkele ‘gotelingen’ (klein geschut).¹

Vergeleken met de marines van Spanje, Frankrijk en Italië was de galei (Grieks: galeos = hondshaai) in ons land van bescheiden betekenis. De zware oorlogsschepen die door de riemen van de roeiers werden voortbewogen, en ook met zeilen konden worden getuigd, kwamen in de Nederlanden niet voor. Tegen het einde van de 16^e eeuw wordt in de Nederlanden de aanzet gegeven tot het bouwen van grote galeien. De staten aan de Middellandse Zee gebruikten de galeien vooral op zee; de Nederlandse galeien zouden gaan opereren op de grote rivieren en in de zeegaten. De mediterrane landen recruteerden hun roeiers doorgaans uit gestraften en krijsgevangenen. Veroordeeld worden tot de galeien stond daar ongeveer gelijk aan een doodvonnis. De behandeling en de verzorging waren onvoldoende en het zware werk gecombineerd met een strenge tucht – en niet te vergeten de gevechten – leidde tot een groot aantal doden. In de Nederlanden werd aanvankelijk gewerkt met gehuurde roeiers, later vooral met veroordeelden. Nederland kende in de periode 1597-1609 onder andere gestraften op de galeien. De landdrost van Delfland – Bartholomeus van Buyren – diende zijn gebied vrij te houden van onder meer ‘moordenaars, dieven, roovers, geweldigers, brandstichters ende andere landlopers en vagebunden’. Van Buyren werd later ook benoemd tot kapitein van de in 1598

¹ Elias, pag. 25.

gebouwde Vlaardinger galei, de zogenoemde Rode Galei. De benodigde roeiers recruteerde hij uit de door hem gearresteerde ‘vagebunden’².

Enkele jaren later werd in Vlaardingen ten behoeve van deze ‘bandietenbemanning’ een gevangenis gebouwd: Slavenburch. Hier verbleven de gevangenen in de winter als er niet kon worden gevaren of in geval van ziekte.

De Rode Galei was weliswaar gebouwd naar het voorbeeld van een Spaanse galei, maar behoorde tot de kleine galeien. In 1600 telde het schip 82 roeiers verdeeld over 14 banken en 28 riemen. Daarvan werden 26 riemen bemand door drie roeiers en twee riemen (de achterste) door elk twee roeiers. De Rode Galei werd gebruikt om schepen te begeleiden die tussen Hollandse en Zeeuwse havens dienst deden. Later werd het schip vrijwel uitsluitend ingezet op de Zeeuwse wateren. De galei patrouilleerde in de zeegaten en streed met de schepen van de Zeeuwse admiraliteit tegen de Spanjaarden. De Westerschelde was in die dagen grensrivier tussen het vrije Zeeland en Vlaanderen waar de vijand stelling had genomen

De Staten van Holland bouwen grote galeien

Philips II van Spanje overleed in 1598. Kort daarvoor had hij De Nederlanden als bruidsgeschenk aan zijn dochter Isabella gegeven die met Albertus van Oostenrijk in het huwelijk trad. De Nederlanders verzetten zich in gelijke mate tegen de nieuwe machthebbers en de strijd ging onverminderd door.

Opvolger Philips III had een overeenkomst gesloten met de Italiaan Federigo Spinola uit Genua. Deze zou in dienst van Philips een vloot uitrusten om strijd te leveren tegen de Nederlandse rebellen, met name in de Noordzee. Daarbij werd afgesproken dat alle schepen en buit die deze ketters werd afgenomen, zouden toekomen aan admiraal Spinola. De Italiaan vertrok uit Genua met een aantal galeien en galjoenen met 1.600 mannen aan boord. In de Golf van Biskaje voegden zich een groot aantal piraten en kapers uit die streek bij hem, evenals een groot aantal Duinkerker vrijbuiters.

² Zie Hallema, pag. 87.

Kleine platte galeien waren in de Nederlanden reeds lang in gebruik. Hier is zo'n galei afgebeeld (met o.a. admiraal Louis de Boisot) die werd gebruikt bij het ontzet van Leiden in 1574 (foto: Goudse Glazen, detail van glas 25 – het ontzet van Leiden – in de St. Janskerk te Gouda, in 1603 aan de kerk geschonken door de stad Delft).

Het in het vooruitzicht gestelde aandeel in de buit trok allerlei dubieus volk aan. Van Meteren meent eveneens dat *'de Jesuiten (als in eene heylige Oorloge) werden beticht mede te reeden in Schepen onder dese Duyunkerckers Vrybuytvaerders'*³.

Spinola had een tweeledige opdracht:

bescherming van de Vlaamse kust en zoveel mogelijk schade toebrengen aan de vijand, met name Engeland en de Noordelijke gewesten van de Nederlanden. De Nederlanders trachtten de schepen van Spinola te beletten positie te kiezen in de Nederlanden. Justinus van Nassau (bastaardzoon van Willem van Oranje en admiraal van Zeeland) die tegen de Armada streed, vertrok met acht schepen naar de Straat van Dover om de galeien en galjoenen aan te pakken. Vice-admiraal Jan Gerbrands zeilde ze met twaalf schepen tegemoet, doch de galeien zetten alle zeilen bij en de Hollanders slaagden er niet in na een dag volgen ze te veroveren.⁴ Op 11 september 1599 slaagden de galeien er in de haven van Sluis in het huidige Zeeuws-Vlaanderen te bereiken, dat sinds 1596 in Spaanse handen was. De door de Spaanse koning gecharterde Italiaanse galeienvloot had haar thuishaven bereikt. Vanaf dat moment maakten de galeien en galjoenen de Zeeuwse wateren onveilig en allerlei vaartuigen van koopvaarder tot vissersboot met hun lading vielen in Spaanse handen. Dat de vissers niet veilig waren, bleek in maart 1599 uit een waarschuwing van de Staten: *'dat de vyanden met hare groote schepen tegens d'aenstaende haringhvaert uyt de havenen van Vlaenderen veel meer op zee hen sullen begeven dan oyt te vooren'*.

Dat kon zo niet langer.

De Staten van Holland besloten de Spanjaarden met gelijke munt te betalen. Er dienden zware galeien te komen. Emanuel van Meteren legde in zijn *Historien der Nederlanden uit 1663* vast: *'Die van Hollant hadden tot Dordrecht een groote Galeye doen bouwen om de Galeyen van Sluys te wederstaen'*. De eerste grote en beroemdste galei werd namelijk in Dordrecht gebouwd: *de Swarte Galeye van Dordrecht*, ongeveer *'46 tot 48 treden lanck'*, ongeveer 95 voet, en voorzien van 15 metalen kanonnen en vele zogenaamde steenkanonnen (waarmee stenen kogels werden afgeschoten). Bij het ontwerp was nadrukkelijk aan de veiligheid van de roeiers gedacht: *'ende sy (het schip) was soo dicke van ghevoerde plancken dat de roeyers sittende scheutvry waren voor roers ende musquettencoeghels'*⁵. Het materiaal van de galei was voor een belangrijk deel afkomstig uit sloopschepen, zes zogenaamde samoreuzen (soort aken op Rijn, Maas en Sambre) werden opgeofferd. De bouw stond onder de leiding van de Dordtse timmerman meester Christiaan Stevensz. Oorspronkelijk zou het schip 26 banken hebben en dus 52 riemen, later werd het ontwerp gewijzigd in 19 banken. De riemen hadden een lengte van 22 voet (oorspronkelijk in het ontwerp een lengte van 40 voet).⁶ De bemanning van de Dordtse galei zou bestaan uit 180 'bandieten', 60 bootsgezellen en 100 militairen. Doordat er niet voldoende gestraften (*gebannen voor een aantal jaren om hare quade feyten ende delicten*) niet voorhanden waren, begon de galei voornamelijk

³ Van Meteren, pag. 430 verso

⁴ 'Dordtse schetsen', pagina 135 e.v.

⁵ Deynse, pagina 736

⁶ Resoluties Staten van Holland 5 april en 12 mei 1600

met vrijwilligers aan de riemen. Een verzoek aan de Staten van Zeeland om Spanjaarden die in Vlissingen gevangen zaten daarvoor beschikbaar te stellen, werd niet gehonoreerd. Het denkbeeld was ingegeven door de slechte behandeling die gevangengenomen Zeeuwse vissers ondergingen op de Spaanse galeien in Sluis.⁷ Er bestond een grote behoefte aan geschikte veroordeelden, mede gezien de plannen tot uitbreiding van het aantal galeien. De Staten gaven alle hoofdschouten, schout en schepenen van alle vierscharen in Holland en Westvriesland op 22 juni 1600 een opdracht: *‘Alsoo wy noodig bevinden, dat tot dienste vanden Lande in de gemeene saecke alle gevangene delinquanten op de galeyen worden gecondemneert, naer advenant van haerluyder delicten voor alsulcken tijdt als deselve meriteeren, alwaer het oock alleene voor den somersaisoene, omme op de nieuwe (de Dordtse) ofte oude (de Vlaardinger) galeye gebruikt te worden, hebben wij uwer E. mede bij desen wel willen vermanen ende belasten in de saecken van alsulcke gevangens ende van de delinquanten, die eenigsints sullen bekomen worden, met den eersten sulcks te sententieëren, dat deselve op de galeye gestelt ende gebruikt mogen werden ende deselve delinquanten als dan te schicken (zenden) aen den Capitein van deselve galeye, waervan en wilt geensints in gebreeke blijven.’* De instructie was duidelijk. De Zwarte galei – die in Dordrecht werd gestationeerd – roeide nooit met uitsluitend veroordeelden, maar er was sprake van een mix (in augustus 1600 waren er 82 ‘bandieten’ aan boord als roeier). Vrije roeiers vormden een zeker risico vanwege hun grote aantal en de kans op muiterij. Geboeide veroordeelden aan de riemen vormden nauwelijks een gevaar.

De tot de galeien veroordeelden werden doorgaans in Dordrecht gevangen gezet tot het moment aanbrak dat zij naar een van de galeien werden overgebracht. De stad was een galeiendepot geworden. Als gevangenis fungeerde de Vuilpoortstoren; de Puttoxtoren in de Wijnstraat bij het Groothoofd was vanwege bouwvalligheid hiervoor niet meer geschikt (de poort stortte in 1607 in).⁸

Op naar de Zeeuwse wateren

De eerste tocht van de Dordtse galei onder kapitein Jacob Michielsz Wip (ook wel Van Erp genoemd) – *een seer kloeck man* – ging in september 1600 naar Zeeland, richting Sluis. Sluis – nu ver landinwaarts gelegen – lag toen aan zee.

Pieter Verhagen beschrijft in 1600 in zijn boekje van acht pagina’s onder meer deze reis van de zwarte galei⁹ *‘...toegherust tot Dordrecht ende wel versien zijnde met alderhande amonitie ten oorloghe dienende en oock wel gemonteert met grof gheschut genaemt wesende de swarte Galeye van Dordrecht.’* De Dordtse galei ont-

⁷ Ook de bekende admiraal Piet Hein heeft van 1599 tot 1602 op de galeien in Sluis dienst gedaan. Hij werd later uitgewisseld (D. Roos, pagina 140).

⁸ Hallema, pag. 84

⁹ Pieter Verhagen: *‘Warachtich Verhael van het Romeynsch feyt, t welc die van de Swarte Galeye van Dordrecht aengerecht hebbe voor de Stat van Antwerpen, alwaer sy den Admiraels schip ghehaelt hebben met noch seven andere schepen, al te samen ghemonteert synde met geschut, d’welk geschiet is tusschen den 29 en de 30 November Anno 1600’*; ghedruct tot Delft by Jacob Cornelisz Vennecool int Schrijfboeck. Aanwezig in de bibliotheek van het Stadsarchief onder nr. 489-18056.

Sluis lag in die tijd nog aan zee.

moette op zee een drietal Spaanse galeien waarvan er twee een koopvaarder tussen zich in 'gheschort' hadden. Onmiddellijk besloot Jacob Michielsz de overmeesterde koopvaarder te hulp te schieten. De vrije galei werd als eerste door het Dordtse schip aangepakt wat met een gunstig resultaat werd bekroond:

...maer het is haer door de swarte Galeye belet dewelcke in alderhaeste dat schip te hulpe ghecomen is ende heeft seer geweldigch tegen de eene Galeye gheschoten so dat sy die by nae schadeloos maeckte (= geen schade meer kunnen aanrichten) en moest sien om wech te geraken. De Swarte Galeye roeide de andere twee die de koopvaarder hadden genomen na, hen gheweldigch geschoten dat sy gedwongen werden het schip te verlaten (de buit achter te laten) ende haer selven te salveren. De drie galeien vluchtten de haven van Sluis binnen.

Overall waar de Swarte Galeye van Dordrecht verscheen, ontstond paniek veroorzaakt door de bewapening, het krijgsvolk (mariniers avant la lettre) en de wendbaarheid van het schip. De galei was bovendien aan de voorzijde (aan *de snuyt*) uitgerust met een ijzeren ram (*de yzere pinne*). De Dordtse galei voldeed dermate goed, dat de Staten van Holland in december 1600 besloten tot de bouw van vier of vijf van dergelijke grote galeien. In 1601 hadden de Nederlanders er vier grote galeien bij. Eind 1600 kon worden vastgesteld dat de galeien van Fredrick Spinola zich nauwelijks meer lieten zien. Tijdgenoten noemen als een van de oorzaken dat de Spanjaarden met slaven als roeiers werkten van wie er vele door de Zeeuwse oorlogsschepen waren gedood of die in de koude winters waren gestorven. De weinige Nederlandse gevangenen konden door de Spanjaarden niet op de juiste manier als roeiers worden ingezet. De Spanjaarden trokken zelfs naar Hongarije om daar gevangen Turken te kopen die op de galeien dienst moesten doen '*maer wisten geenens middel hoe die arme menschen in Nederlandt te brenghen*'.¹⁰ Bovendien kruisten Nederlandse schepen voor de haven van Sluis om de Spaanse galeien te beletten uit te varen. Na een aantal opdrachten succesvol te hebben uitgevoerd, werd *de Swarte Galeye van Dordrecht* (het schip was overwegend zwart van kleur) ingezet voor het grote werk.

¹⁰ Van Meteren, pagina 430 verso.

In november is de tijd rijp voor een grote ‘hit and run’-actie. De actie werd in het geheim voorbereid in Zeeland. De deelnemende kapiteins hadden zich op 22 november verzameld in Vlissingen. Daar ontvingen zij hun instructies van Justinus van Nassau. De actie behelsde een overval op vijandelijke schepen die in de haven van Antwerpen lagen afgemeerd. De tocht zou worden ondernomen op het moment dat het getij gunstig was: opgaand water en een avond met enige maneschijn. Het riviergedeelte dat zou worden bevaren, is smal en bochtig. Het kwam erop aan met stil water voor Antwerpen te komen, het tijdstip dus dat de vloedstroom geleidelijk overgaat in de ebstroom.¹¹

Op 29 november 1600 in de avond zijn *‘de Admiralen van Zeelant ende Capiteyn Legier (Pietersen) met deze Galeye welgemant mede met eenige Sloepen ofte Jachten roeyende opgevaren na Antwerpen’*, zo schrijft Van Meteren. Het vertrekpunt van de Zwarte Galei was het fort Lillo op de rechteroever van de Schelde en het tijdstip: één uur voor hoogwater. Fort Lillo en het aan de andere oever gelegen fort Liefkenshoek waren na de val van Antwerpen in 1585 in handen van de Republiek gebleven. De Dordte galei werd vergezeld door 13 grote roeisloepen, bemand met schepelingen in dienst van de Admiraliteit van Zeeland. Bovendien werden 125 musketiers van de forten Lillo en Liefkenshoek over de galei en de roeischeden verdeeld. De sloepen werden voorzien van licht geschut. Al roeiend met de sterke vloedstroom – met een stroomsnelheid van 5 tot 6 km per uur – gaat de vloot richting Antwerpen.¹²

Ook buitenlandse schrijvers hebben zich beziggehouden met de tochten van *Die Schwarze Galeere*¹³ waarbij vooral de tocht naar Antwerpen sterk geromantiseerd wordt: *‘...geen geluid is er aan boord te horen, zelfs de roeispanten grijpen geruisloos in de golven. De commando’s worden fluisterend van mond tot mond doorgegeven. Een ieder weet wat hem te doen staat, een ieder is verplicht door een gezworen eed zijn buurman het mes in de keel te stoten wanneer hij door een geluid of een onbedachtzame uitroep het slagen van de onderneming in gevaar zou brengen. Iedereen zou beslist zijn eed gestand doen of het nu broer, vader of zoon zou zijn die hij moest neersteken.’*

Wat flikkert daar verderop aan de rechterkant? Het zijn de lichten van het dorp en Fort Calloo en wat zien de binnendringers daar aan de Brabantse kant van de Schelde? Het zijn de lichten van het dorp en de schans van Ordam!

De Dordtse galei staat weer onder commando van kapitein Jacob Michielsz en de schepen weten ongehinderd de Kruisschans te passeren. De bezetting van de schans van O(o)rdam legde de Swarte Galei geen strobreed in de weg; het schip werd niet eens aangeropen. De militairen meenden met *‘virtualiërs’* van doen te hebben, zogenaamde zoetelaars (handelaren in spijs en drank) die vanuit het door de Spanjaarden bezette Hulst kwamen.

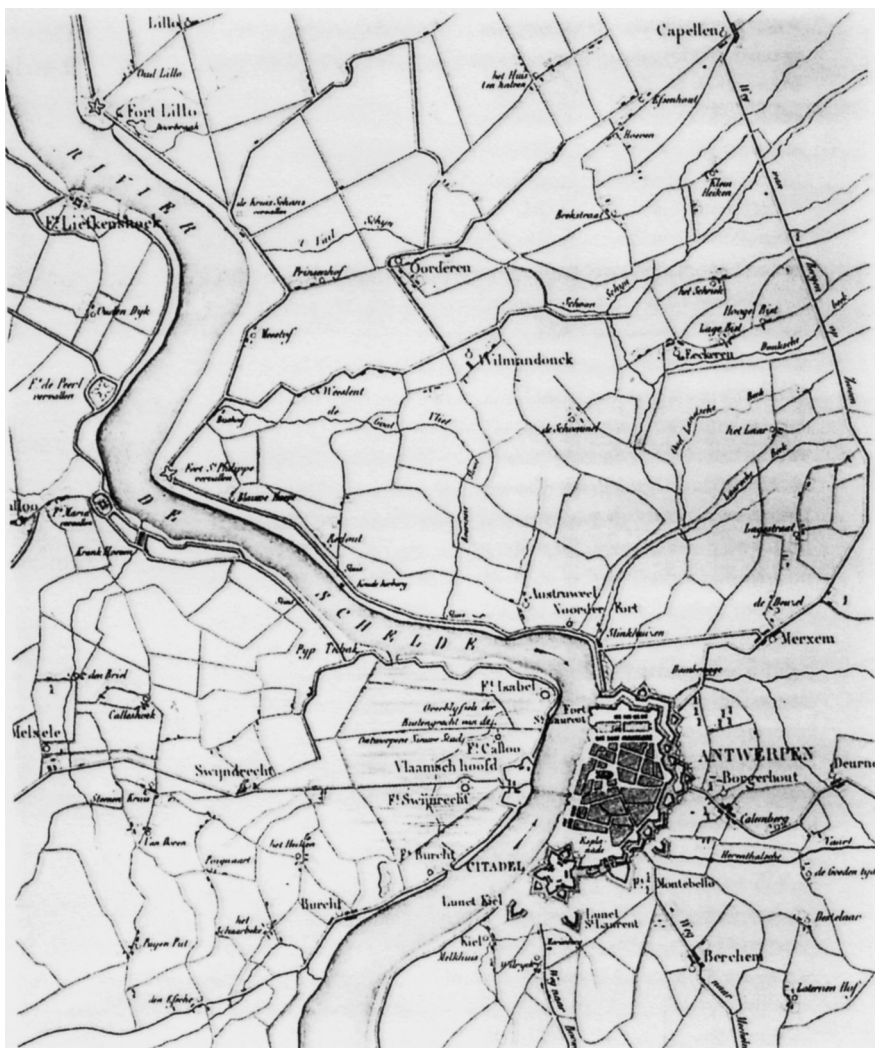
¹¹ D. Roos, pagina 140

¹² D. Roos, pagina 141

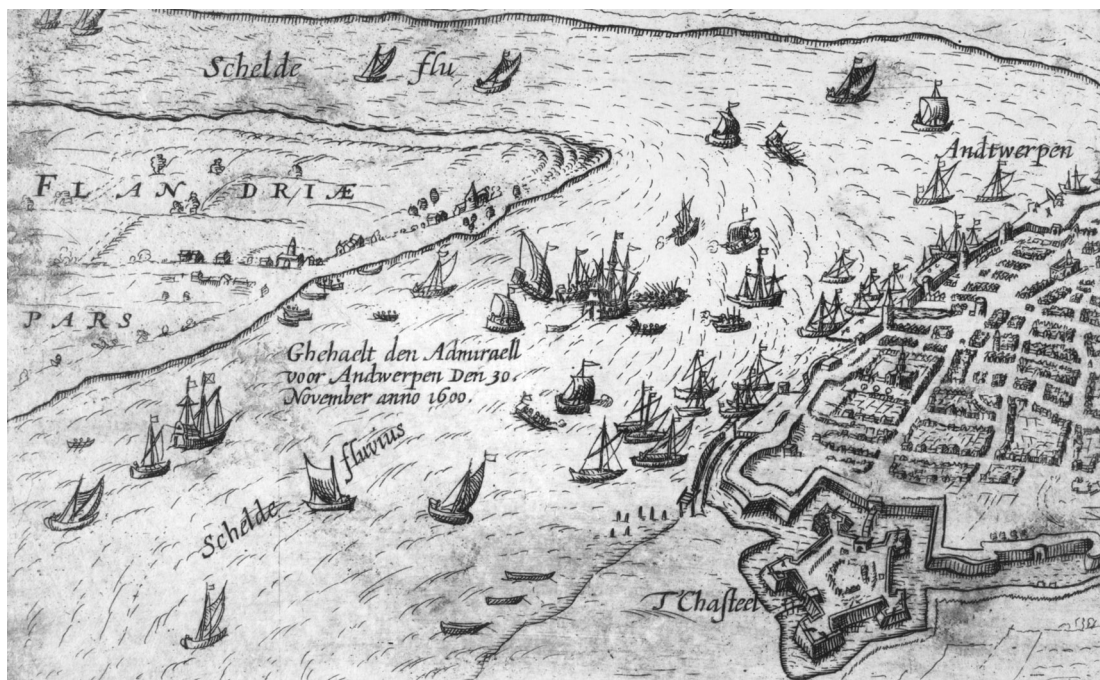
¹³ Wilhelm Raabe: *‘Die Schwarze Galeere’*

Geruisloos glijdt de Zwarte Galei met zijn schaduwgevolg over de rivier langs de schansen van San Pedro en Santa Barbara. Daar zijn de lichten van Predigerhof en de lichten van Fort Maria en die van Fort Ferdinand. Door de duisternis klinkt de torenklok van de O.L. Vrouwekerk in Antwerpen: twee uur!

Niet veel later bereikte de kleine vloot de haven van Antwerpen. Tegenover de Nieuwstad aan het zogenaamde Vlaamse Hoofd (of de Vlaamse Hoek) lag het Spaanse admiraalsschip – de Andrea Doria – afgemeerd; admiraal N. Maes was niet aan boord. Het was een indrukwekkend schip, *‘zijnde een schoone groote Heude of Smackzeyl het welk sy cromstevens (breed plomp schip) noemden, so fray groot ende gheweldigh dat de Zeelanders niet een desghelijcks en hadden van dier sorte,*

Het Vlaamse Hoofd (of Vlaamsche Hoek) was gelegen tegenover de stad Antwerpen en de citadel. Linksboven de forten Liefkenshoek en Lillo (foto Legermuseum, Delft).

De Swarte Galeye in gezelschap van een aantal sloepen veroverd het admiraalsschip. Een ruim gefantaseerde voorstelling van een onbekende tekenaar (Stadsarchief: Dordracum Illustratum nr. 2358; foto Ron de Bruijn).

ghe-estimeert groot 580 vaten ofte meer (580 ton of meer) ghewapent met 16 ofte 17 metalen (= bronzen) stucken, behalven de ysere ende steenstucken, 't geschut liggende drie hooghe d'een boven d'ander.'

Aan boord van de Andrea Doria wachtte de bemanning op de afvaart. Over drie uren zou dit Genuese schip vertrekken om zich in Biervliet te verenigen met vier galeien die zich daar reeds bevonden. Het doel was een gezamenlijke jacht op de Zwarte Galei in de Zeeuwse wateren.

De Dordtse Galei roeide met grote snelheid het afgemeerde admiraalsschip tegemoet en boorde de ijzeren ram diep in de Andrea Doria. Dit gebeurde met een dermate grote kracht dat de ram niet meer uit het admiraalsschip teruggetrokken kon worden en moest worden afgezaagd (*sy met groot perijckel den snuyt moesten afsagen*). De vijandelijke bemanning, van wie de meeste schepelingen sliepen, werd verrast door de onheilspellende kreet: de Geuzen!, de Geuzen zijn aan boord! De Geuzen, of zoals Raabe hen noemde het *'Amphibiengeschlecht: im Kampf zu Land wie zur See herangewachsen'*, waren gevreesd. Het krijgsvolk van de Zwarte Galei overmeesterde intussen het geënterde schip, waarbij tegenstanders werden gedood en andere die overboord vielen, zich zwemmend moesten redden. De Dordtse Galei had dwars door de Spaanse galei geschoten en daarbij waren *'eenige doot ende vele gequetste'* tegenstanders.

Poging van Frederigo Spinola de blokkade van Zeeuws/Hollandse schepen op de Westerschelde bij Sluis te breken op 26 mei 1603. Schilderij van Andries van Eertveld (Oudheidkundige Verzameling Belfort te Sluis).

Twee gevangen genomen jongens werden gedwongen aan te geven hoe het schip vaarklaar moest worden gemaakt, waarna gebruik kon worden gemaakt van het gunstige getij om Antwerpen de rug toe te keren. Ook op de aanliggende handelschepen en kleine oorlogsschepen was een strijd gaande. *‘Lieber Türk als Pfaff! Viktoria! Die Schwarze Galeere! Die Schwarze Galeere!’*¹⁴ schreeuwden de Geuzen aan boord van de belaagde schepen. Wie niet werd neergestoken of neergehouwen, werd overboord gesmeten. De Zeeuwen in de sloepen enterden onder vuurdekking van hun musketiers andere schepen en veroverden die.

Ondanks alle tumult veroorzaakt door het schieten en vechten dat de Nederlanders veroorzaakten, duurde het lang voordat het alarm in de stad goed doordrong. *‘Door het gheschiet ende ghevecht voor Antwerpen isser in de stadt eenen grooten alarm gecomen, elc een noch voor quader vreesende, de stadspoorten bleven twee daghen lanck ghesloten, want die van binnen vreesden voor verraderije.’*¹⁵

De Nederlanders vonden zelfs nog tijd *‘dat sy op de caeyen met trompetten staecken ende speelden het gemeyn (= algemeen bekend) liedeken Wilhelmus van Nassouwen enz. seer wel bekennt daer mede vervattende den lof des afghestorven Prince van Orangien.’* Bovendien werden nog vijf vijandelijke Heude-convooischepen genomen en aan de buit toegevoegd.

Op de terugtocht werden twee nieuwe marktschuiten (*‘op Brussel ende Mechelen varende’*) met elk vier bronzen kanonnen en ander geschut overmeesterd. De gehele vloot –de vijandelijke schepen op sleeptouw- met de Zwarte Galei als laatste schip, zakte met de ebstroom de Schelde af in de richting van de eindbestemming: Fort Lillo. Alle forten en schansen langs de rivier waren intussen gealarmeerd en brachten vuur uit op het voorbijvarende convooi. De vijand bezorgde de Nederlanders benauwde momenten, maar zij slaagden erin met de kanonnen van de Zwarte Galei en die van de veroverde Andrea Doria zich te handhaven en de veroverde schepen veilig Fort Lillo binnen te brengen. Een van de kapiteins bracht in Middelburg verslag uit van de geslaagde missie.

De nasleep

De behaalde buit -zo werd tevreden vastgesteld- vertegenwoordigde een grotere waarde dan het bouwen en uitrusten van de Swarte Galeye had gekost. De bevelvoerders werden rijkelijk beloond; kapitein Legier Pietersen ontving f 300, Jacob Michielsz kreeg f 200 (een ruim jaarsalaris van een arbeider) en drie andere kapiteins die de sloepen commandeerden, ontvingen ieder f 100. Admiraal Justinus van Nassau – hoewel hij niet deelnam aan de actie in vijandelijk gebied – ontving een gouden ketting ter waarde van f 1.200.¹⁶

Tijdgenoten konden de expeditie in vijandig gebied in hoge mate waarderen, wat onder meer leidde tot een uitvoerig lofdicht waarvan één couplet luidt:

¹⁴ Raabe, pag. 58

¹⁵ Deynse, pagina 737

¹⁶ D. Roos, pagina 142; de kapiteins over de sloepen waren Jan Evertsen, Cornelis Schuijt en Reijnier du Camp.

Niet seer lang sy daer en bleven,
Doe sy haer werck hadden volbracht,
Met de Ebbe sy wech dreven,
Voor de wint 't is waert belacht.
Op de Schansen kreet men seer'
Maer het was voor ons al mooi weer,
't Was roeit an, als een man,
d'Admiraal is ons gespan.¹⁷

Met admiraal Maes en zijn officieren liep het minder goed af. Graaf van Arenbergh begaf zich naar Antwerpen en bestrafte admiraal Maes en anderen wegens onachtzaamheid. Om herhaling te voorkomen, werd er op last van de graaf een schans op de werf gemaakt ten einde ook 's nachts de daar geankerde schepen te kunnen beschermen.

Het veroverde admiraalsschip werd later afgemeerd in Vlissingen, bij de Timmerwerf als een ereteken voor hen die deze stoutmoedige operatie tot een goed einde brachten, maar eveneens als een hart onder de riem voor de aanhoudende strijd tegen de Spanjaarden. Het was de plaats waar heden ten dage het arsenaalgebouw staat. Na de Vrede van Munster in 1648 werd het schip gesloopt.

1603: Slag in de Wielingen

Enkele havensteden in het huidige Zeeuws-Vlaanderen waren in Spaanse handen. Van hieruit brachten de Spanjaarden veel schade toe aan schepen en handelswaar van Zeeuwen en Hollanders. Om hiertegen op te treden, besloten de Staten van Holland en Zeeland een scheepsblokkade te leggen om de Spanjaarden te beletten uit te varen. Regelmatig kwam het daardoor tot een gewapend treffen tussen de vijand en Zeeuws/Hollandse oorlogsschepen.

De bevelvoerders van de Rode Galei en de Zwarte Galei kwamen beiden om het leven in hun strijd tegen de Spanjaarden. Bartholomeus van Buyren – de kapitein van de Vlaardinger galei – overleed in 1603 aan de gevolgen van een verwonding aan zijn arm die hij in een gevecht had opgelopen. Jacob Michielsz Wip – de commandant van de Dordtse galei – overleed op 26 mei 1603 tijdens een gevecht in de Wielingen in de buurt van het Sluise Gat. Daar was een strijd gaande tussen acht galeien en vier fregatten van Spinola en een Nederlands smaldeel onder commando van de Zeeuwse vice-admiraal Joos de Moor die slechts drie schepen en twee galeien tot zijn beschikking had, te weten *De Flesse* (de Vlissingse galei) en de *Zwarte galei*. Spinola wilde troepen aan land zetten in Walcheren met het doel het strategisch belangrijke eiland te bezetten. Het was windstil, waardoor de Spaanse galeien dus in het voordeel waren. De vloot van Spinola had behalve de bemanning nog 2.500 musketiers aan boord. De galeien verdeelden zich in twee groepen van vier en vielen de Nederlandse schepen aan. Twee galeien stortten zich op de *Gouden Leeuw* van commandeur Joos de Moor, vier galeien bonden de strijd aan

¹⁷ Dit '*Triumph-liet*' in D.F. Scheurleer: 'Onze mannen ter zee, in dicht en beeld', Den Haag 1914.

met de *Seyl-Hondt*, het schip van Legier Pietersz en de resterende twee galeien, later gevolgd door een derde, probeerden de *Zwarte galei* te enteren. Het lastiger te manoeuvreren oorlogsschip de *Oude Hondt* van kapitein Crijn Hendrickx bleef in de windstille achteraf, maar gebruikte zijn kanons tegen de vijand. De Vlissingse galei kwam de Dordtse galei te hulp. Een van de Spaanse galeien boorde zich met zijn pen in de huid van de Zwarte Galei en bleef erin steken, wat een enterling tot gevolg had. Hoewel de Spanjaarden reeds een vaandel van de Dordtse galei hadden veroverd, slaagden de Hollanders er in de vijand te verdrijven. Doordat de Spaanse ram afbrak, raakten de schepen los. Intussen probeerden twee andere vijandelijke galeien de Vlissingse galei te enteren en weg te slepen. De Zeeuwen slaagden er echter in zich los te maken van de aanvallers.¹⁸ Vier Spaanse galeien roeiden nu in op de Dordtse galei die benauwde ogenblikken doormaakte. De Zeeuwen en Hollanders boden hardnekkig weerstand en toen de wind ineens opstak, slaagden de Nederlandse zeilschepen erin ‘om al kerende en wendende’ een onafgebroken vuur – met name door de *Oude Hondt* – op de vijand af te geven. Admiraal Spinola werd daarbij dodelijk getroffen. Na een strijd van anderhalf uur braken de Spanjaarden het gevecht af en trokken de galeien en fregatten zich met 800 dode en vele gewonde manschappen terug op Sluis. Aan Zeeuws-Hollandse zijde sneuvelden 36 mannen onder wie de kapitein van de Dordtse galei en zijn luitenant. De schipper van de galei – Simon Maertensz Steuyt (of Stuyt) uit Enkhuizen – nam het commando over.¹⁹ Onder de 60 gewonden bevonden zich commandeur Joos de Moor en kapitein Legier Pietersz die van hun verwondingen zouden herstellen.

Schilderij in het Belfort in Sluis

Het in Dordrecht vrijwel onbekende schilderij van de Antwerpse schilder Andries van Eertveld (op de middenpagina's) toont midden op de voorgrond de Zwarte Galei van Dordrecht die door drie Spaanse galeien wordt aangevallen. Links op de achtergrond is de *Gouden Leeuw* van vice-admiraal De Moor zichtbaar die door twee galeien wordt aangevallen. Geheel rechts is de *Seyl-Hondt* van kapitein Legier Pietersz afgebeeld die door twee galeien wordt belaagd.

Het einde van de Nederlandse galeien

Toen Fredrigo Spinola in 1603 sneuvelde en Sluis daarop in 1604 in Nederlandse handen kwam met daarbij de gehele vijandelijke galeivloot die daar was verzameld, verdween daarmee de noodzaak van het hebben van grote (en vooral dure) galeien. Ze kwamen roemloos aan hun eind, evenals de Dordtse of Swarte Galeye die op 12 mei 1605 werd afgedankt.

Een opmerkelijk feit was dat kapitein Stuyt in 1605 na het uit de vaart nemen van de Dordtse galei na enkele maanden ‘wachtgeld’ geen inkomen meer had en daar een oplossing voor zocht en vond. Hij sloot zich aan bij de Moorse zeerovers. Zo commandeerde hij onder andere in 1611 een aantal piratenschepen met als thuishaven Mamora in Barbarije (de Noord-Afrikaanse kust). In dat jaar verleenden de Staten

¹⁸ Eggink, pag. 4 e.v

¹⁹ Hallema, pag. 93

Generaal hem – op zijn verzoek – pardon. Dat gebeurde uit eigenbelang, want de Staten schreven: *‘om te zien by dat middel dese luyden uytter zee te krygen ende de traffique vry te maken’*.²⁰

De roemrijke daden van de Dordtse Galei haalden de schoolboeken niet, zelfs de tocht naar Antwerpen bleef in het duister gehuld. De vergelijkbare tocht naar Chatham met admiraal Michiel de Ruyter en Cornelis de Witt in 1667 wél. Ondanks de parallellen daarmee bleef de actie op de Schelde vrijwel onbekend, zelfs in de Dordtse heemkundeboeken is er geen vermelding van te vinden.

Bronnen:

M. Balen: *‘Geschiedenis van Dordrecht’* deel 2, Dordrecht 1677

J.J. Beijerman, krantenartikelen deel A, pag. 163 (Stadsarchief).

J. van Dalen: *‘Dordtse schetsen’* deel 1, pag. 135 (Stadsarchief)

W.B. van Deynse: *‘De Nassausche Oorloghen’*, Amsterdam 1615 (Stadsarchief 489-39.528)

R. Eggink, *‘De mislukte poging van Frederico Spinola om de blokkade van Nederlandse schepen bij Sluis te doorbreken op 26 mei 1603’*, Amsterdam 1991.

J. Elias: *‘De vlootbouw in Nederland 1596-1655’*, Amsterdam 1933.

A. Hallema: *‘Vlaardingen en Dordrecht als oudste Nederlandse galeiendepots’*, Tijdschrift voor Geschiedenis, pag. 69-95, Groningen 1953.

E. van Meteren: *‘Historien der Nederlanden en haar naburen oorlogen tot het jaar 1612’*, Amsterdam 1663, 22ste boek, pagina 430/431.

Wilhelm Raabe: *‘Die Schwarze Galeere’*, Stuttgart 1861.

D. Roos: *‘Een nachtelijke overval op Spaanse oorlogsschepen te Antwerpen (1600) herbeziën door zeemansogen’*, in Zeeland, tijdschrift van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, jaargang 9, nr. 4, pagina 140/143, Middelburg 2000.

Resoluties van de Staten van Holland en Westvriesland.

²⁰ Resoluties Staten van Holland, 28 april 1611

Melis Stoke, Dordtse klerk en schrijver van de *Rijmkroniek*

J.W.J. Burgers

Onze kennis van de geschiedenis van Holland en Zeeland in de 13de en het begin van de 14de eeuw is voor een groot deel gebaseerd op de *Rijmkroniek van Holland*, een beschrijving, in het Middelnederlands en op rijm, van de geschiedenis van het graafschap van Holland. Deze kroniek, die begint in het jaar 647 en eindigt in 1305,

is al eeuwen beroemd onder de historici van Floris V, de afgod van de gewone man.

wege zijn rijkdom aan gegevens en vanwege de levendige en betrokken stijl waarin de auteur vertelt over onder andere de moord op graaf Floris V in 1296 en de oorlog met de Vlamingen in 1303-1305. Nu was lange tijd niet zeker wie de auteur was. De kroniek werd meestal toegeschreven aan Melis Stoke, over wie verder niets bekend was dan dat hij als klerk de graaf van Holland had gediend. Er waren evenwel ook geleerden die deze toeschrijving bestreden, of die meenden dat slechts een deel van de kroniek van de hand van Stoke was.

Recent onderzoek heeft onze kennis over het ontstaan van de *Rijmkroniek* sterk vergroot. Daarbij is gebleken dat Stoke inderdaad een groot deel van de kroniek, zoals wij die nu kennen, heeft vervaardigd, en wel het laatste gedeelte, waarin de jaren 1205-1305 worden beschreven. Stoke vervaardigde dit werk in twee etappes: in de jaren 1301-1302, in opdracht van graaf Jan II (1299-1304), en kort na 1305, voor graaf Willem III (1302-1337). Het eerste deel van de *Rijmkroniek* was evenwel al in de jaren 1280-1282 geschreven voor graaf Floris V, door een andere auteur van wie wij de naam niet kennen. Deze beschreef de oudste geschiedenis van het graafschap Holland, tot aan het jaar 1205, aan de hand van een aantal Latijnse geschiedwerken. Melis Stoke heeft dus een vervolg geschreven op die eerste kroniek en daarbij voornamelijk de gebeurtenissen van zijn eigen tijd behandeld.

Deze nieuwe inzichten omtrent de *Rijmkroniek* vloeien voort uit eerder onderzoek naar de opkomst van de ‘ambtenarij’ in het Holland van de 13de eeuw. Het bleek dat in de tweede helft van die eeuw steeds meer personen en instanties in het graafschap ertoe over gingen allerlei rechtshandelingen zoals schenkingen, zakelijke transacties en testamenten, op schrift te stellen; daarvóór werden deze zaken mondeling afgehandeld. In deze sociaal-culturele ontwikkeling, die we de ‘verschriftelijking’

van de maatschappij noemen, speelde de stad Dordrecht een voorname rol. Die pioniersrol is wel te verklaren uit de positie van Dordrecht als de grootste stad en belangrijkste handelsplaats van het graafschap: de burgers hier hadden sterke behoefte hun zaken schriftelijk vast te leggen. Zo zien we hier vanaf het midden van de jaren '70 van de dertiende eeuw een stadsklerk, de eerste echte ambtenaar van de stad, verantwoordelijk voor de stedelijke administratie maar ook nauw betrokken bij het stadsbestuur. Hij kreeg al snel assistentklerken, omdat het schrijfwerk zich ophoopte; niet alleen moesten oorkonden en andere stukken worden geschreven voor het stadsbestuur, maar ook voor Dordtse particuliere burgers. Bovendien werden vanaf 1283 de stedelijk financiën opgetekend in de stadsrekeningen. In Dordrecht ging men er voorts toe over de stukken niet meer op te stellen in het Latijn, tot dan de gangbare 'ambtelijke' taal, maar in het Nederlands. In Dordrecht werd de secretarie een factor van betekenis in het politieke en economische leven en de stadsklerk, de enige beroepsambtenaar (burgemeester en schepenen waren immers 'amateurs' die slechts voor een jaar hun functie uitoefenden), werd zo één van de invloedrijkste personen van de stad.

In die Dordtse secretarie was vanaf 1296 Melis Stoke werkzaam. Een jaar later werd hij 'bevorderd' tot stadsklerk. Eind november 1299 maakte hij de overstap naar de kanselarij van de Hollandse graaf, waar hij tot 1305 werkzaam bleef. Tijdens die jaren aan het hof was hij een vooraanstaand man, ook optredend als raadgever van de graaf, zoals blijkt uit zijn eigen *Rijmkroniek*. Na 1305 verliezen we hem uit het oog. Deze ambtelijke carrière van Stoke kon worden gereconstrueerd dankzij het feit dat we een groot aantal oorkonden kennen, zo'n 40 stuks, die door hem eigenhandig zijn geschreven. Enkele ervan heeft hij namelijk ondertekend, waarna handschriftvergelijking de overige stukken boven water bracht. Taalkundig onderzoek van de tekst van deze oorkonden heeft voorts uitgewezen dat Stoke's taal Dordts is, waaruit weer geconcludeerd kan worden dat hij een geboren Dordtenaar was. Dit klopt weer goed met het feit dat de naam Stoke, die verder zelden voorkomt, in de eerste jaren van de 14de eeuw wordt gedragen door één of twee Dordtse kooplieden.

De Dordtenaar Melis Stoke blijkt daarmee een belangrijk historische figuur. Hij speelde een prominente rol in de Dordtse geschiedenis, doordat hij als stadsklerk niet alleen een vooraanstaande positie bekleedde in bestuur en administratie van de stad, maar meer nog doordat hij in de functie mee heeft geholpen gestalte te geven aan een belangrijke culturele ontwikkeling, namelijk de verschriftelijking en verambtelijking van politiek en bestuur. Bovendien was hij een tijdlang een aanzienlijk persoon in de omgeving van de landsheer, de graaf. Naast dit alles ligt Stoke's belang natuurlijk ook in zijn auteurschap van de *Rijmkroniek*, waarmee hij ons na zeven eeuwen nog een levendige en indringende blik verschaft op de gebeurtenissen en personen van zijn tijd.

Literatuur

J.W.J. Burgers, *De Rijmkroniek van Holland en zijn auteurs. Historiografie in Holland door de Anonymus (1280-1282) en door de grafelijke klerk Melis Stoke (Begin veertiende eeuw)*, Hilversum 1999 (Hollandse Studiën 35), 492 p.

Achtergronden van ‘Een stad in de oorlog’

Hoofdstuk 4 van de *Geschiedenis van Dordrecht van 1813 tot 2000*

Cees Weltevrede

Korte samenvatting van een inleiding voor de leden van Oud-Dordrecht op 24 oktober 2000 over de problematiek bij het schrijven van een Dordtse oorlogsgeschiedenis.

Selectieprobleem

Een groot probleem vormde de geweldige hoeveelheid gegevens op een zodanige wijze te ordenen dat er binnen de beschikbare 25 pagina's een verantwoorde selectie werd aangeboden waaruit de lezer een overzicht van de oorlogsgeschiedenis kreeg.

Het doel was dus de grote lijn te beschrijven. Daarom is er enerzijds gekozen om bekende aspecten, zoals het verzet, de strijd in de meidagen, die al op een andere manier voldoende aandacht krijgen minder te belichten en onbekende zaken wat meer voor het voetlicht te halen, zoals het dagelijkse leven van de burgers, de rol van de overheid en de activiteiten van de NSB en verwante organisaties.

Bronnen

Er is nog weinig wetenschappelijk onderzocht en beschreven over de oorlogstijd in de stad en op het Eiland van Dordrecht. Wel is er een aantal egodocumenten en fotoboeken dat uitgaat van een meer persoonlijke benadering.

In het stadsarchief liggen vele bronnen die ik voor een groot deel heb onderzocht, maar nog lang niet alles. Zo zijn er vijf kranten die in Dordrecht verschenen, waar vooral het dagelijkse leven in is te volgen. Dat kan worden aangevuld met gegevens uit het archief van de Luchtbescherming Dienst, de Centrale Keuken en de Distributiedienst. Het secretarie-archief bevat alle stukken die de gemeente in opdracht van het Duitse bestuur heeft uitgevaardigd. Het politie-archief leent zich goed om het beeld te reconstrueren van de openbare orde in oorlogstijd. Er zijn notulen van enkele kerkgenootschappen.

Helaas ontbreken Duitse bronnen: er is geen archief van de Ortskommandantur, of de NSB-kring Dordrecht en omstreken. Onderzoek in het Bundesarchiv en in het NIOD¹ zijn noodzakelijk om aanvullende gegevens te zoeken over de Dordtse situatie.

Beeldvorming

De overheersende interpretatie van tijdgenoten is sterk gebaseerd geweest op morele dimensies met als consequentie dat er een sterk overheersend dualisme is ontstaan

¹ Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie te Amsterdam.

tussen 'goed' en 'fout'. Ik heb gepoogd de materie zo neutraal en feitelijk mogelijk te benaderen en zodanig te beschrijven. Daardoor komen andere gebeurtenissen in het centrum te staan. Tevens heb ik gebruik gemaakt van de resultaten van het modern historisch onderzoek. De kritisch wetenschappelijke aanpak heeft ook geleid tot de behoefte bepaalde gebeurtenissen nader te bestuderen, zoals het bombardement op het park Merwestein. Is daar echt de legertop van het 15de Duitse leger vernietigd? Of betrof het de leiding van een lager niveau?

Opmerkelijke uitkomsten van die aanpak leidden ook tot nieuwe gezichtspunten: bijvoorbeeld de opvallende rol van burgemeester Bleeker, het massale karakter van de april-meistaking in Dordrecht en dergelijke.

Een deel van de lokale oorlogsgeschiedenis vinden we in J.A. van der Vorm: *'Dordt open stad'*, pagina 79-87.

De Nederlanders stelden in de Vriesestraat een stuk veldartillerie op (7 cm diameter); de trekker van het stuk werd verderop geparkeerd. Op het Vrieseplein hadden de Hollandse militairen achter een barricade pantserafweergeschut (PAG) in stelling gebracht (4,7 cm granaten). Vanaf de Blekersdijk naderen Duitse tanks het Vrieseplein. Achtereenvolgens worden het PAG en het stuk veldartillerie door de Duitsers uitgeschakeld waarbij een Duitse tank zwaar beschadigd raakt. De zware Vickersmitrailleur naast het Leproushuis kon weinig uitrichten.

Er zijn zoveel gegevens dat een aparte publicatie verantwoord is. Voor de Vereniging Oud-Dordrecht ligt hier een mogelijkheid het historische onderzoek verder te stimuleren. Dat geldt eigenlijk voor alle onderwerpen van de *Geschiedenis van Dordrecht*, voor alle drie delen.

Een van de Duitse tanks, een PzII van de 9^e Pantserdivisie op het Vrieseplein in gevecht met het stuk 7 veldartillerie in de Vriesestraat op 13 mei 1940 ('Dordt open stad', pagina 77).

Stadsmuur-wandeling

Op zaterdagochtend 30 juni 2001 zal Jan Koonings, die samen met stadsarcheoloog Johan Hendriks het boek

Van der stede muere

schreef, voor leden van onze vereniging een wandeling langs het tracé van de stadsmuur verzorgen.

De wandeling duurt ongeveer twee en een half uur.

Vertrekpunt: bij de toren van de Grote Kerk

Vertrektijd: 10.30 uur

Concertante uitvoeringen door gemengde koren a capella in Dordrecht aan het eind van de negentiende eeuw

F.A.M. Schouten

1892: een belangrijk jaar voor de koorzang in Dordrecht

Op woensdagavond 5 juni 1892 gaf Daniël de Lange een concert met gewijde muziek in Kunstmin met zijn derde vocale a-capellaensemble, bestaande uit achttien beroepszangers. Dit koor, gespecialiseerd in het zingen van ongeleide koormuziek, repeteerde in Amsterdam. Dat was in elk geval een gebeurtenis van nationale betekenis, want koren en orkesten die geheel bestonden uit beroepskrachten waren destijds een geheel nieuw verschijnsel. Het eerste orkest geheel bestaande uit beroepsmusici was het Concertgebouw Orkest in Amsterdam en bestond pas sinds 1888. Het gaf op 3 november 1888 zijn eerste abonnementsconcert in het splinternieuwe Concertgebouw onder leiding van de Dordtse dirigent Willem Kes.¹ Men kan dus niet zeggen dat Dordrecht op het vaderlandse muzikale podium werd overgeslagen. Maar zoals hiervoor gezegd, de Rotterdammer Daniël de Lange was toen inmiddels al bezig met zijn derde vocale beroepsensemble. En dan wordt het wel heel bijzonder als men weet dat hij zijn eerste beroepskoor van negen zangers oprichtte in 1881; ongekend destijds in Nederland.

In het eerste koor zongen twee vocalisten uit Dordrecht: Wilhelmina Gips en Arnold Spoel. Zij hebben beiden een interessante carrière gemaakt. Dordrecht zong die jaren zijn welluidende partij mee in het Nederlandse muziekleven. Dit eerste a-capellaensemble uit 1881 waarin Gips en Spoel meezongen, heeft ook in Dordrecht opgetreden en wel op 30 september in de Grote Kerk.

De optredens van het a-capellakoor van Daniël de Lange in de Grote Zaal van Kunstmin

Het concert van 5 Juni 1892 door een a-capellakoor onder leiding van Daniël de Lange in Kunstmin werd zorgvuldig verslagen door de recensent van de Dordrechtse Courant. Opmerkelijk is zijn genuanceerde mening over de ensemblekwaliteit van het koor van De Lange. Dat duidt op een goed gehoor en op kennis van zaken. 'Hier kan men het wonderbare gevoelen van den klank, die ontstaat uit de samenvoeging der timbres, waarover de menschelijke stem beschikt. Ik heb deeze muziek horen vergelijken met een orgelakkoord; maar bij een volmaakten samenklank van deeze stemmen vergeleken blijkt elk orgelakkoord een klank zonder ziel [...] Uit een technisch oogpunt verdient het klankvolle pianissimo zingen bijzondere opmerking. Ieder die met de kunst van het zingen eenigszins vertrouwd is, weet hoe buitengewoon moeilijk het is, zacht te zingen met behoud van klank en zuiverheid, zodat zelfs *ppp* en het uiterste morendo tot in de verste hoeken der ruimte te hooren zijn'.² De verslaggever spoorde De Lange aan spoedig naar Dordrecht terug te

¹ *Historie en Kroniek van het Concertgebouw en het Concertgebouworkest 1888-1988*, Zutphen 1988. Deel I, 28-30.

² Dordrechtse Courant (DC), 8 Juni 1892.

GROOTE KERK.

DINSDAG 27 SEPTEMBER 1881: 's Avonds te 7½ Ure.

UITVOERING

VAN

Meesterwerken voor Koor uit de XVI^{de} en XVII^{de} Eeuw,

ONDER LEIDING VAN DEN HEER

D A N. D E L A N G E,

MET MEDEWERKING VAN DE DAMES

WILHELMINA GIPS, C. F. TIMMERS, Sopraan.

C. ESSER, K. GRIPEKOVEN, C. VELTMAN, Alt.

EN DE HEEREN

C. BOUMAN, J. J. ROGMANS, Tenor.

JOH. M. MESSCHAERT, A. SPOEL, Bas.

G. J. DE VRIES, SR., Orgel.

TOEGANGSPRIJS f 0.99.

Toegangskaarten verkrijgbaar bij de Heeren H. R. VAN ELK en
J. GILTAY & ZN., Boekhandelaren.

Amst. - v. Munster & Zn.

Onder de leiding van Daniël de Lange traden ook twee Dordtse vocalisten op.

keren. Het koor zou na dit geslaagde optreden in de zomer van 1892 grote bewondering afdwingen met een drietal concerten ter gelegenheid van de Internationale Muziektentoonstelling te Wenen. Daar werd onder meer geestelijke muziek uitgevoerd uit de zogenaamde Vlaams-Nederlandse scholen en van Jan Pieterszoon Sweelinck. Hetzelfde repertoire heeft het talrijk opgekomen publiek in Kunstmin op 5 juni 1892 eveneens mogen beluisteren. Uitgevoerd werden toen onder meer de *Psalmen 67 en 122* van Sweelinck, het *Kyrie* uit de *Missa l'homme arme* van Guillaume Dufay en het *Agnus Dei II* uit de *Missa Fortuna Desperata* van Jacob Obrecht.

Het a-capellaconcert op 2 november 1892 in Kunstmin

Op 2 oktober 1892 concerteerde De Lange wederom te Dordrecht in Kunstmin. Ditmaal met een programma bestaande uit geestelijke en wereldlijke werken uit de scholen van de oude polyfonie. 'Het wonderschoon uitgevoerde *Christe* (Obrecht, fs) en het volgende prachtige *Et incarnatus est* (Josq. Des Prez, fs)...maakten, wanneer de laatste noot langzaam weggestorven was, iemand stil. Doch neen, wij gaven onze verrukking door stampen en handgeklap te kennen'.³ De dankbare recensent verried met deze ontboezeming iets van de temperamentvolle ontvankelijkheid der Dordtse muziekliefhebbers. Na de pauze zong het koor een wereldlijk programma: een madrigaal van Cornelis Schuyt, het bekende *Matona mia Cara* van Lassus en voorts *Tu as tout seul, Jean!* van J.P. Sweelinck. De Dordrechtsche Courant noemde dit laatste speelse chanson 'verliefd en guitig'. Dat mag wel een misverstand heten, want het betreft een van de venijnigste roddelteksten die ooit op muziek gezet zijn. Alles heb je alleen voor jezelf, Jan, alle rijkdommen heb je voor jou alleen, alleen je vrouw, Jan, die heb je niet alleen! Onder het geestdriftige publiek moet zich ongetwijfeld een der leidende musici uit Dordrecht hebben bevonden, de koordirigent Henri Geul. In het daarop volgende jaar zou deze begaafde leraar en koorleider met een eigen a-capellakoor in Dordrecht aantreden naar het voorbeeld van Daniël de Lange en diens ensemble. 'Over het jaar 1892 valt op zuiver cultureel gebied niet zo gek veel bijzonders te melden', zo meent Schotel te kunnen vaststellen.⁴ In het licht van hetgeen hiervoor besproken is, mogen wij Schotels observatie wel nuanceren. Het optreden van het superieure en internationaal hoog aangeschreven koor van De Lange, heeft de oprichting voorbereid van een vaardig zingend kamerkoor in Dordrecht dat slechts kon bestaan onder de leiding van een goede vakmusicus die het Dordtse muziekleven op een respectabel niveau heeft gebracht. Die toonkunstenaar was de koordirigent Henri Geul.

Henri Geul, of: waar leerden ze in Dordrecht toch zo goed zingen?

In het jaar 1861 vestigde Henri Geul zich te Dordrecht waar hij speelde in het Harmoniegezelschap onder leiding van Ferdinand Böhme. In het derde deel van de

³ DC, 4 October 1892.

⁴ Schotel, *Het culturele leven van Dordrecht aan het einde van de negentiende eeuw*, in: Th.E.A. Bosman, C.M. de Bruijn en E. van Kammen (red.), *Leven met het verleden. Honderd jaar Oud-Dordrecht 1892-1992* (Hilversum 1992).

Geschiedenis van Dordrecht is te lezen over de belangrijke plaats welke Geul in de daarop volgende jaren te Dordrecht als musicus zou innemen.⁵ Voor dít artikel is de vormende invloed van belang die veel van zijn leerlingen ondergingen in de koren en de zangklassen die onder zijn leiding tot voorspoedige resultaten kwamen. Arnold Spoel, Matthijs en Cornelia van Zanten behoorden tot zijn leerlingen. Deze laatste heeft als zangeres en zangpedagoge een carrière gemaakt van internationale betekenis.⁶ De bariton Jos Orelia die als twintigjarige onderwijzer in Dordrecht aankwam, heeft zijn vocale vorming aan Cornelia van Zanten te danken.⁷ Een eveneens bekende zangeres en zangpedagoge was de Dordtse sopraan Wilhelmina Gips.⁸ Zij studeerde bij Ferdinand Böhme en later bij de zangleraren Carl Schneider te Rotterdam en Pauline Viardot Garcia te Baden Baden. Wegens haar grote verdiensten benoemde de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst haar tot erelid. Arnold Spoel werd onder de leiding van Wilhelmina Gips een voortreffelijk zanger. Spoel zong ook in het Toonkunstkoor onder leiding van Willem Kes, die in de jaren dat hij in Dordrecht werkte, een krachtig stempel zou drukken op het plaatselijke muziekleven. Dat muziekleven had zich waarschijnlijk niet zo gunstig kunnen ontwikkelen zonder het uitstekende pionierswerk van de musicus Ferdinand Böhme die sinds 1845 tot 1875 bijna alle muziekverenigingen ter plaatse onder zijn hoede kreeg. Zijn leerling Willem Kes gaf later hoog op van de 'buitengewone paedagogische bekwaamheid' van Ferdinand Böhme.⁹

Veranderingen in het zangonderwijs

Toch was er nog iets meer waaruit de bloeiende vocale cultuur in Dordrecht kan worden verklaard. In het midden der negentiende eeuw vond een ingrijpende verandering plaats van het zangonderricht in Europa. In Frankrijk en later in Duitsland, deden de zangpedagogen Manuel Garcia en diens leerling Julius Stockhausen fysiologisch onderzoek op grond waarvan de werking van de menselijke zang- en spreekstem werden verklaard.¹⁰ Garcia en Stockhausen staan aan de wieg van een geheel nieuw wetenschappelijk specialisme: de foniatrie. Hun invloed op de praktische toepassingen van het zangonderwijs was direct al heel groot. Wilhelmina Gips, haar leraren Carl Schneider en Pauline Viardot Garcia, Cornelia van Zanten hebben met vele anderen, onder wie Johannes Messchaert, de invloed van die nieuwe beginselen op het gebied van toonvorming in hun opleiding ondergaan. Cornelia van Zanten heeft haar methoden een wetenschappelijk fundament gegeven, verwijzend naar die nieuwe inzichten.¹¹ Ook in het Dordtse *Morks Magazijn* heeft zij nog in 1935 gepubliceerd over 'De zang- en spreektechniek van de toekomst'. De mening van mevrouw Ypes-Speet die de Dordtse manier van spreken noemde als oorzaak voor het mooie zingen aldaar, moet als arbitrair ter zijde worden gelegd.

⁵ Veldhorst, *Geschiedenis van Dordrecht van 1813 tot 2000*, 364-367.

⁶ zie voor Arnold Spoel: *Algemene Muziekencyclopedie*, Weesp 1983, deel 9, 220.
zie voor Cornelia van Zanten: *Algemene Muziekencyclopedie*, Weesp 1984, deel 10, 313.

⁷ Jos Orelia, *M'n Gedenkschriften*, Amsterdam 1916.

⁸ Veldhorst, 363-367.

⁹ Veldhorst, 361-366, 369.

¹⁰ Arie Schipper, *Inleiding tot de zangmethodiek*, Amsterdam 1950.

¹¹ idem.

Terecht concludeert Veldhorst dat juist het goede muziekonderwijs aldaar de zangkunst zo opvallend heeft bevorderd.¹² Het moge duidelijk zijn dat de nieuwe opvattingen omtrent het zingen destijds niet aan Henri Geul zijn voorbij gegaan. Met het zingende kader dat hij inmiddels had gekweekt en opgeleid kon Geul in het begin van de jaren negentig concerten geven met a-capellarepertoire op een wijze die respect en bewondering hebben afgedwongen.

De a-capellautvoeringen door het zangkoor van de Afdeling Dordrecht van den Nederlandschen Protestantenvond sinds 1893

In de Dordrechtsche Courant van dinsdag 28 maart 1893 vinden wij de volgende advertentie. 'Aankondiging kerkconcert Woensdag 29 Maart 's avonds 8 ure in de Groote kerk. Groote repetitie Dinsdagavond 8 ure. Leden van den Protestantenvond hebben gereserveerde plaatsen. Programma's worden niet aan de kerk verkocht.' Elders in dezelfde aflevering volgt nog een ingezonden mededeling. 'Gaarne maken wij de lezers nog eens opmerkzaam op het prachtige concert dat Woensdag in de Groote Kerk wordt gegeven. Wij doen dit niet omdat het aan de nodige belangstelling ontbreekt, integendeel; maar wel om er op te wijzen dat het doel van ons zangkoor is: namelijk om de heerlijke kerkmuziek uit vroeger en later tijd ten gehoor te brengen voor een groot publiek. Het gelooft daardoor het godsdienstig gevoel in den mensch en de kunst beiden te dienen...' Het voorbeeld van Daniël de Lange met zijn achttien zangers heeft Geul kennelijk bemoedigd een soortgelijk initiatief te ontplooiën met een van zijn eigen koren. Hij heeft er heel voortvarend geen gras over laten groeien. Na de tweede presentatie van het koor van de Protestantenvond op woensdag 4 oktober 1893 oordeelde de verslaggever: 'Dat de plechtige, schoone kerkmuziek van Palestrina, Sweelinck en Bach, in deze omgeving en zoo beschaafd en na goede studie ten gehoor gebracht, weder diepen indruk maakte, spreekt wel vanzelf [...] Uitvoerders en dirigent hebben alle eer van deze welgeslaagde uitvoering'.¹³ Dit mag men een groot compliment noemen. Het programma stelde hoge eisen aan de uitvoerende amateurs in een opzicht van toonvorming en intonatie. De bewondering voor Geul en de zijnen wordt nog groter indien men het ambitieuze repertoire beziet dat werd gezongen. De psalmen 90, 134 en 67 (de laatste twee zijn zesstemmig) van J.P. Sweelinck, voorts *Ave Vera Virginitas* van Josquin Des Pres, *Adoramus Te* van Palestrina en het vijfstemmige *Hodie Christus natus est* van J.P. Sweelinck.

Henri Geul ontleende dit repertoire aan de programma's van Daniël de Lange. Daartoe stonden hem ter beschikking uitgaven van de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst en van de Vereniging voor Noord-Nederlandse Muziekgeschiedenis. De royale plaats die Sweelinck innam bij zijn uitvoeringen hangt samen met het Sweelinckonderzoek door de Vereniging voor Noord-Nederlandse Muziekgeschiedenis, vooral door toedoen van Jhr. J.C.M. van Riemsdijk. Door diens streven en inzet heeft de Nederlander Sweelinck internationale erkenning verkregen als een der zeer grote componisten uit de Europese muziekgeschiedenis.

¹² Veldhorst, 365.

¹³ DC, 6 October 1893.

De a-capellaconcerten onder leiding van Henri Geul in 1894

In een even geestige als genuanceerde kritiek volgde de verslaggever van de Dordrechtsche Courant Henri Geul en zijn a-capellakoor bij de concerten op 20 en 21 maart 1894, wederom gegeven in de Grote Kerk.

De recensie is te aardig geschreven om er niet uit te citeren. 'Ieder onzer herinnert zich de muzieksoirees uit de Familie Kegge (Camera Obscura, Hildebrand, fs) en daaruit de critische opmerking, gemaakt over de hoornsolo, *dat het Potdevin niet was*. [...] Voor de ultra-critici onder ons wil ik gaarne erkennen, dat het ditmaal het koor van De Lange niet was. Evenals ginds werd dit hier door het programma voldoende uitgewezen [...] In onze voorstelling is de oude kerkmuziek zozeer met den naam van De Lange samengeweven, dat men, zonder het zelf te weten, elke gelijksoortige voordracht aan die van De Lange toetst. Een zanggezelschap dat zich aan zulke muziek waagt, heeft met die omstandigheid rekening te houden [...] Een vereeniging van dilettanten, die het durft wagen om naar zulk een prijs te dingen, verdient alleen daarom reeds een woord van lof, te oprechter omdat men mag aan-

Kerk-Concert,
Woensdag 21 Maart 1894,
's avonds ten 8 ure, in de Groote Kerk,
Directeur de Heer H. GEUL.
SOLISTEN :
Mej. **J. Scyn,** *'s Gravenhage.*
Mej. **Julie Linden,** *Rotterdam.*
Mej. **Pauline Manfargus,** *Rotterdam.*
Uitvoering van Solo's en à Capella Koren.
Programma's verkrijgbaar bij **J. GILTAIJ & ZOON** voor de uitvoering à **25 Cents,**
en voor de **algemeene Repetitie, Dinsdag 20 Maart, 's avonds ten 8 ure, à f 1.—.**

Het concert werd in een opvallende advertentie aangekondigd in de Dordrechtsche Courant van 20 maart 1894.

nemen dat de drijfveer geen andere is dan de kunst zelve.[...] Thans in aanmerking nemende dat het terrein, waarop onze jonge Vereeniging zich beweegt, nog zo vreemd is en de werken alle zonder onderscheid hooge eischen stellen aan zuiverheid en rhythmische en dynamische zekerheid[...] dan moet men zeggen dat de Vereeniging op den rechten weg is, al zijn de teekenen dat op dien weg veele voetangels en klemmen liggen, nu en dan duidelijk aan den dag gekomen'.¹⁴

In een nabespreking van het optreden enkele dagen later, voegt de recensent hier nog iets aan toe dat een indruk geeft van het bereikte niveau. 'De goede samenklank en de gelukkige verhouding der stemmen, de reeds goed ontwikkelde dynamiek, de klankvolle pianissimi, maken koren als *Ave Vera Virginitas*, de *Impropria* en dergelijke tot voor onze kathedraal uitnemend geschikte werken'.¹⁵ Henri Geul had het zichzelf en zijn koor bij die gelegenheid niet gemakkelijk gemaakt. Het zesstemmige *Timor en Tremor* van Orlandus Lassus is een koorwerk van grote dramatische expressie. Indien het koor in staat is geweest zo'n werk met de door de recensent geloofde 'ontwikkelde dynamiek' en de beschreven goede balans uit te voeren, dan moet Henri Geul over wel heel bijzondere gaven hebben beschikt als dirigent en stemvormend koorleider.

Een benefietconcert voor Henri Geul en zijn spoedige verscheiden

Op maandag 15 oktober 1894 vond een benefietconcert plaats in Kunstmin ten behoeve van Geul. Zijn eigen a-capellakoor vulde een goed deel van de avond. De mezzosopraan Julie Linden zong liederen van Franz Schubert, Anton Rubinstein en Edward Grieg. Eduard Erdelmann voerde vioolmuziek uit van Felix Mendelssohn en Ferdinand Ries. Het programma werd dus een bont geheel, want het koor zong werken van Palestrina, Alessandro Scarlatti, Donati en Gastoldi. De avond werd besloten met vierstemmige bewerkingen uit de Gedenck-Clanck van Adriaan Valerius. Maar het talrijk opgekomen publiek zal dat de geliefde leraar en musicus Geul allerminst kwalijk hebben genomen. Men was in die tijd wel wat gewend op het gebied van overdadige programmering zonder enige samenhang. Ook al was het een benefietconcert, toch bleef de recensent goudeerlijk in zijn oordeel. En juist daardoor kunnen latere generaties een goede indruk krijgen van de muziektechnische en artistieke capaciteiten van het koor: 'En dan wil het mij toeschijnen dat het, hoewel nog zeer veel aan te leren hebbende, weinig af te leren heeft' schrijft hij. 'Onder de laatste categorie valt zonder enige twijfel onzekerheid van intonatie bij den aanvang, m.a.w. onzekere attaque[...] Het komt mij voor, dat in dit opzicht de vorderingen van dit koor niet beantwoorden aan billijke verwachtingen. [...] Dat vooral heeft dus [...] het koor af te leren. Wat het niet meer hoeft aan te leren, is de volkomen gelijkmatigheid der afzonderlijke stemmen in de partijen [...], een deugd die men zelden in koorvereenigingen vindt'.¹⁶

We kunnen uit deze recensie afleiden dat het koor een fraaie, homogene mengklank voortbracht. De balans der stemmen moet zeer goed zijn geweest, evenals de zuiver-

¹⁴ DC, 24 Maart 1894.

¹⁵ DC, 25 en 26 Maart 1894.

¹⁶ DC, 17 October 1894.

CONCERT

VAN HET

Zangkoor v. d. „Nederl. Protestantenbond”,

op MAANDAG 15 OCTOBER 1894, 's Avonds 8 ure,

In de Zaal van de Vereeniging „KUNSTMIN”.

TER BENEFICE VAN ZIJNEN DIRECTEUR DEN HEER HENRI GEUL.

met welwillende medewerking van

Mevrouw Julie Linden, Rotterdam. ZANG.

EN

De Heeren E. Erdelmann, Muziekdirecteur, Alhier. VIOL.

en J. S. Kinderdijk. ZANG.

Programma:

1. TU ES PETRUS, voor Zesstemmig Koor à capella PALESTRINA. (1514-1594)
2. St. MARIE MAGDALEINE, Cantate pour Mezzo Sopran et Choeur
de femmes avec Acc. de piano et Harmonium VINCENT D'INDY.
3. a. ANDANTE uit het Violconcert van. F. MENDELSSOHN-BARTHOLDY
b. ROMANZE uit de 2e Suite voor Viol F. RIES.
4. ARIA voor Tenor uit „Iphigenia auf Tauris” CHR. VON GLÜCK.
5. EXULTATE DEO voor Vierstemmig Koor à capella A. SCARLATTI. (1659-1725)
6. DES SAENGERS PREISLIED AUF SULAMITH uit het Hooglied
(No. 12) voor Vijfstemmig Koor à capella G. P. DA PALESTRINA.
7. LIEDEREN VOOR MEZZO SOPRAAN.
 - a. DU BIST DIE RUH' F. SCHUBERT.
 - b. ES BLINKT DER THAU. A. RUBINSTEIN.
 - c. ICH LIEBE DICH E. GRIEG.
8. a. DAS TANZLIED voor Vierstemmig Koor a capella BALDASSARA DONATI. (ca 1510-1580)
b. AMOR IN NACHEN voor Vijfstemmig id. G. G. GASTOLDI. (16e eeuw)
9. TWEE OUD-NEDERLANDSCHE VOLKSLIEDEREN,
voor Koor met piano begeleiding.
 - a. BERGEN-OP-ZOOM, | uit den „Gedenck-clanck” van
 - b. DANKGEBED | A. VALERIUS.

De Concertvleugel en het Orgel zijn uit het magazijn van B. J. ZWANG, Wijnstraat 117.

Prijs 10 Cents.

4e UITVOERING 2e REEKS.

heid. De kritiek op de aarzelende inzetten is begrijpelijk. Forse koorwerken als het zesstemmige *Tu es Petrus* van Palestrina en het vierstemmige *Exsultate Deo* van Alessandro Scarlatti moet men dikwijls uitvoeren voordat die zekerheid van inzet, van een directe attaque wordt bereikt. Henri Geul hield van een ‘mooie’ zangtoon, van een niet geforceerde steminzet. Dat verdraagt zich slechts met een stevige attaque na veel routine door herhaalde uitvoeringen. De mogelijkheden tot herhaling van ingestudeerd repertoire kreeg Geul natuurlijk niet. En juist van de praktijkervaring bij het optreden in liturgische vieringen en concerten moet zo’n a-capellakoor het hebben. Het zou interessant zijn na te gaan waar Geul de informatie vandaan haalde voor zijn a-capellarepertoire. We weten dat hij die koorwerken uitkoos die men terugvindt op de programma’s van De Lange, Averkamp en Van Riemsdijk, maar voor de achtergrondkennis moet hij toch veel gelezen hebben. Op de naamlijsten van de Vereeniging voor Noord-Nederlandse Muziekgeschiedenis komt zijn naam in elk geval niet voor bij de leden of de beschermers. Mogelijk heeft Dordtenaar A.J. Lebrecht, die als amateursolist vaak medewerking verleende aan de uitvoeringen van Toonkunst, zulke informatie verstrekt. Diens naam komt wel voor als beschermer op de naamlijst.¹⁷

Na dit benefietconcert komt men geen uitvoeringen en recensies meer tegen van het a-capellakoor onder leiding van Henri Geul. In 1895 overlijdt hij en op 2 mei van dat jaar wordt hij diep betreurd door velen en onder grote belangstelling ten grave gedragen. Het koor van de Protestantenvond, een mannenkoor samengesteld uit leden der vocale afdeling Toonkunst van Kunstmin zongen bij zijn graf *Staub bei Staube* en *Ruh’ sanft*, beide composities van Karl Wilhelm. De man die leiding gaf aan deze laatste muzikale hulde was Eduard Erdelmann, de beoogde opvolger van Henri Geul als dirigent van het a-capellakoor.¹⁸

Eduard Erdelmann, een veelzijdig musicus te Dordrecht

Eduard Erdelmann kwam te Dordrecht in 1888, waar hij met een aanbeveling van Willem Kes, deze opvolgde als dirigent van de Orchest-Vereeniging.¹⁹ Kes werd immers benoemd tot dirigent van het pas opgerichte Concertgebouw Orkest. Erdelmann zou binnen enkele jaren een overeenkomstig centrale positie innemen in het Dordtse muzikleven als zijn voorganger Ferdinand Böhme. Men kan daarover lezen in het derde deel van de Geschiedenis van Dordrecht. Maar het plaatselijke a-capellakoor heeft hij stellig niet opgericht. Zoals wij eerder zagen, komt die eer toe aan Henri Geul. Wel is het van belang hoe het koor van de Protestantenvond zich verder zou ontwikkelen onder de directie van Erdelmann. Op 8 en 22 oktober 1895 trad het koor al weer op, nu onder de nieuwe leiding. Daarvan zijn in het stadsarchief van Dordrecht geen gegevens voorhanden in de vorm van programma’s. Op dinsdag 31 maart 1896 gaf het koor een uitvoering in de Grote Kerk met

¹⁷ *Tijdschrift der Vereeniging voor Noord-Nederlandse Muziekgeschiedenis*, Amsterdam, 1885, 1887, 1891.

¹⁸ DC, 3 Mei 1895.

¹⁹ Veldhorst, 364, 366-369.

een grotendeels nieuw ingestudeerd repertoire. Op het programma stonden onder meer *Christus Factus est* van Felice Anerio, *Adoramus Te* van Giuseppe Corsi, *Tenebrae factae sunt* van Michael Haydn en enkele psalmen van Sweelinck. De recensent schreef naar aanleiding van dit concert: ‘Wat het koor bij zorgvuldige en herhaalde studie vermag, heeft zijn aandoenlijke wedergave van Michael Haydns *Tenebrae factae sunt* met zijn talloze dynamische voetangels en klemmen duidelijk getoond en wat het, met dien achtergrond van kunnen, eenmaal worden kan maar ook worden moet, dat zal de directeur én de koristen én ons wel leeren’.²⁰

Het koorwerk van Michael Haydn is even lastig van intonatie als interessant van dynamische uitdrukking. Erdelmann heeft kennelijk de tot dan toe opgaande lijn van zijn voorganger weten te volgen, hoewel de moeilijkheidsgraad der gekozen werken enigszins ten achter lag bij de in dit opzicht ambitieuzere programmeringen door Henri Geul. Maar de recensent is tevreden en voldaan naar huis teruggekeerd die avond van 31 maart 1896: ‘[...] en dan doet het mij toch plezier dat wij hier zoiets moois in eigendom bezitten’. Die laatste opmerking echter heeft – heel diplomatiek – ook de Grote kerk kunnen gelden of de composities van Sweelinck.

Naamsveranderingen van het a-capellakoor

Op zondag 5 juli 1896 trad het koor op in de Grote Kerk te Breda. Het programma gaf voor het eerst te lezen *Het a capella-koor van Dordrecht*. Govert Dorrenboom speelde bij die gelegenheid op het orgel een Giacconna van Joh. Pachelbel. De uit Dordrecht afkomstige Dorrenboom had zich inmiddels een vooraanstaande plaats verworven in het muziekleven te Breda.²¹ Het koor zong de volgende werken. *Wachet auf* van Michael Praetorius, *Conventur Domine* van Orlandus Lassus, *Du Hirte Israels* van Bortniansky, *Agnus Dei* van Hans Leo Hassler, *Psalm 122* van J.P. Sweelinck, *Tenebrae factae sunt* van Michael Haydn en *Exsultate Deo* van Alessandro Scarlatti.

Sinds het concert van dinsdag 1 december 1896 in de Grote Kerk, droeg het koor de naam *Dordrechtse A Capella Koor*. De uitgevoerde werken bezaten een lage moeilijkheidsgraad. Gezongen werden composities van J.S. Bach, Felice Anerio, Jacobus Gallus, Jan Pieterszoon Sweelinck, Hans Leo Hassler en Volkmar Schurig. De Dordrechtse Courant merkte het een en ander aan op de klankvorming.

Het optreden in de Grote Kerk op dinsdag 13 april 1897 werd aangekondigd als *Kerkconcert van gewijde muziek*. De vocale solisten waren de dames Mina Smit (mezzo-sopraan) en Anna C. Schuil (alt). Het was een gemengd programma met zes- tiende- en zeventiende-eeuwse polyfonie door het koor, in afwisseling met romantisch liedrepertoire door de beide solisten. Als aandeel van het koor moeten in elk geval genoemd worden het indrukwekkende achtstemmige *Crucifixus* van Antonio Lotti en de zesstemmige *Psalm 134* van J.P. Sweelinck.

²⁰ DC, 3 April 1896.

²¹ Veldhorst, 365.

*Het Dordts a-capellakoor en de Nationale Tentoonstelling van Nijverheid en Kunst in 1897*²²

De Vereeniging voor Vak en Kunst organiseerde in 1897 een Nationale Tentoonstelling van Nijverheid en Kunst. Het Oranjepark werd ingericht als tentoonstellingsterrein. Aldaar vonden maandenlang tal van festiviteiten plaats. Tevens werd tijdens de tentoonstellingsperiode het vierentwintigste Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres te Dordrecht gehouden. Op een deel van het terrein reconstrueerde men Oud-Dordrecht. En natuurlijk kreeg dit miniatuurstadje de passende historische sfeer en aankleding, compleet met een eigen burgemeester. Wie had dat anders kunnen zijn dan Hidde Nijland, groot verzamelaar en kenner van de Dordtse geschiedenis? Hij heeft het ere-amt gedurende de tentoonstelling met veel verve bekleed. Koningin Emma en Prinses Wilhelmina bezochten de tentoonstelling, bij welke gelegenheid zij door het a-capellakoor van Erdelmann in de Grote Kerk werden toegezongen met de hymne *Salve fac Regem* van Volkmar Schurig.²³

Op woensdag 14 juli 1897 liet het Dordrechtsch a-capellakoor zich horen op het knusse marktplein van Oud-Dordt met een geheel historisch, vaderlands repertoire. Het ensemble zong op het oude, nagebouwde marktpleintje in de open lucht negen liederen uit de *Gedenck-Clanck* van Adriaen Valerius, bewerkt voor vierstemmig koor door A.D. Loman en Julius Röntgen. Aangezien praktisch iedereen daar rondliep in historische kledij, is het bijzonder aardig te vernemen hoe de bekende recensent van de Dordrechtsche Courant hierop reageerde. ‘Stelt u voor een gezelschap van dames en heren met zuivere stemmen die zij goed weten te beheerschen en te harmonieeren [...] ‘t Was het Dordrechtsch a capella koor dat er onder de leiding van zijn directeur, den heer Eduard Erdelmann optrad. In onze eenvoudige negentiende-eeuwse kledij stonden zij, de zangers en zangeressen, daar als levende anachronismen op de oude beurs, van daar hun liederen zingend over het geheele marktplein [...] Het oude Wilhelmus, Gelukkig Vaderland en de aandoenlijke bede voor het Vaderland [...] werden zeer goed gezongen, evenals het gunstige spotlied op De Bossu’.²⁴

Het repertoire: als altijd de barometer voor het artistieke niveau

Na de optredens tijdens de Nationale Tentoonstelling van Nijverheid en Kunst gaat het wat achteruit met het a-capellakoor. De artistieke groei is er uit, de programmering volgt niet langer de ontwikkelingen. Men zou toch mogen verwachten dat Erdelmann belangstelling had getoond voor de koorcomposities van Alphons Diepenbrock. Het vocaal kwartet van Johannes Messchaert had op 9 september 1897 tijdens een optreden te Dordrecht een tweetal koorwerken van Diepenbrock op het programma geplaatst.²⁵ Niets van dat alles echter vinden we terug in de concertprogramma's door het Dordtse a-capellakoor op 16 november 1897 en 17 mei 1898.

²² *Gedachtenis-Album Nationale Tentoonstelling van Nijverheid en Kunst*, Dordrecht 1897.

²³ Veldhorst, 367.

²⁴ DC, 16 Juli 1897.

²⁵ Eduard Reeser [ed.], *Alphons Diepenbrock, Brieven en Documenten III*, 's-Gravenhage 1970, 5-7-508.

Wel droeg het koor sinds het concert van 16 november plotseling een andere naam: *Het A Capella Koor voor Gewijde Muziek*. De Dordrechtsche Courant merkte over dat optreden slechts op dat het koor de bekende kwaliteiten aan de dag legde. In de concerten nadien verscheen al minder nieuw repertoire; er werd veel herhaald uit oudere programma's. Het avontuur en de inspiratie verdwenen zienderogen en de vaste recensent hield zich in zijn besprekingen opvallend op de vlakke. Een programma als op dinsdag 11 december 1900 kan zelfs gemakzuchtig genoemd worden. Naast betrekkelijk eenvoudige koorwerkjes als een *Kyrie* van Palestrina en het *Ave Verum* van Mozart, kon men zich slechts warmen aan *Psalm 90* van Sweelinck. Ook voerde het koor het *Largo* van Händel uit, nota bene in een vierstemmige bewerking van G. Demnitz. Dat mag men zelfs erger dan gemakzuchtig noemen. Welke de verdiensten van Erdelmann ook waren, en het waren er vele, affiniteit met het jonge specialisme van de a-capellakoorzang bezat hij kennelijk niet in opvallende mate. Wel heeft Erdelmann als dirigent van koor en orkest van de plaatselijke afdeling van Toonkunst en als directeur van de Toonkunst Muziekschool de Dordtse bevolking voor altijd aan zich verplicht.

Nabeschouwing

In het jaar 1881 formeerde Daniël de Lange zijn eerste vocale ensemble van negen beroepszangers. Hij beoogde daarmee met uitvoeringen met polyfone muziek uit de late vijftiende tot en met de zeventiende eeuw belangstelling te kweken voor de wetenschappelijke uitgaven door de Vereniging voor Noord-Nederlandse Muziekgeschiedenis. Deze vereniging stelde zich onder meer tot doel het onderzoek naar en de verbreiding van muziek uit het rijke verleden van de zogenaamde Vlaams-Nederlandse Scholen. Hiertoe rekende men zulke uiteenlopende stijlen als die van Dufay, Obrecht, Okeghem, Josquin des Pres, Jacobus Clemens non Papa, Lassus, Da Palestrina, Allegri, Cornelis Schuyt en anderen. Het zwaartepunt van het onderzoek door de Vereniging voor Noord-Nederlandse muziekgeschiedenis lag vooral bij componisten die afkomstig waren uit het huidige België, Noord-Frankrijk en Italië. Het Sweelinckonderzoek was daarbij een hoofdstuk apart. De concertante uitvoering door een gemengd vocaal ensemble bestaande uit beroepskrachten was destijds in enkele opzichten geheel nieuw. De a-capellapraktijk is een negentiende-eeuwse visie op een ideaal geachte reconstructie van een uitvoeringswijze die als zodanig nooit principieel heeft bestaan. Men baseerde die opvatting op uitzonderingen welke niet berustte op de gangbare praktijken uit vroegere eeuwen. Niettemin heeft het genre van de a-capellautvoeringen sindsdien burgerrecht verworven. Thans is de a-capellapraktijk voor gemengde koren niet meer weg te denken uit het muziekleven. Daniël de Lange maakte met zijn ad hoc-ensembles concertreizen door Nederland en ver over de landsgrenzen in de jaren 1881, 1885, 1892 1893 en 1894. De prestaties van zijn koren maakten grote indruk door de hoge graad van vocaal-technische perfectie, de samenstellingen van de programma's en het verfijnde artistieke niveau. De Lange heeft zich grote verdiensten verworven voor de erkenning van muziek uit de genoemde stijlperiodes. Als bestuurslid van de Vereniging voor Noord-Nederlandse Muziekgeschiedenis en secretaris van de Maatschappij tot

Bevordering der Toonkunst bekleedde hij bovendien een spilfunctie van waaruit hij zijn invloed op gelukkige wijze heeft kunnen doen gelden.

Het concert dat De Lange in 1881 in Dordrecht gaf, werd getrouw verslagen door de recensent van de Dordrechtsche Courant. Deze moest nog wel wennen aan het klankidoom van de oude muziek, want er werd zo weinig gemoduleerd. Zeer veel drieklanken, vond de verslaggever. Hij vond het optreden prachtig, hoewel op het randje van eentonig. Men ziet in zijn verslag de geest van de Grote Toveraar uit Bayreuth corrigerend opdoemen. Maar zijn collega die de concerten van De Lange in 1892 bijwoonde was diep onder de indruk. Deze laatste concerten zijn stellig de aansporing geworden voor Henri Geul zelf een a-capellakoor op te richten. En zo ging het overal in het land. Van Riemsdijk formeerde medio jaren tachtig te Utrecht eveneens een a-capellakoor. Anton Averkamp volgde in 1891 met het Klein Koor a Capella te Amsterdam. Dan hoort men voor het eerst koorwerken van eigentijdse componisten: Alphons Diepenbrock, Johannes Brahms, Richard Strauss en Hugo Wolf. In Haarlem stelt Bruijnsteen in de jaren negentig een a capella koor samen. In Arnhem, Groningen, Zwolle, Breda, 's-Hertogenbosch en 's-Gravenhage (Arnold Spoel!) ontstaan dezelfde initiatieven. Het verschijnsel grijpt in de aanvang van de twintigste eeuw als een ware artistieke koorts om zich heen. Johannes Messchaert bezocht Dordrecht in 1897 met zijn vocaal kwartet. Twee jaar later concerteert hij wederom in de Grote Kerk met zijn Amsterdams a-capellakoor.

Die laatste optredens hebben het A Capella koor voor Gewijde Muziek, zoals het ensemble van Erdelmann inmiddels werd genoemd, kennelijk geen vernieuwende wegen doen inslaan. Na het artistieke hoogtij in Dordrecht met talenten als Ferdinand Böhme, Henri Geul, Willem Kes, C. van der Linden, Govert Dorrenboom, Wilhelmina Gips en Arnold Spoel, zou het Dordtse muziekleven zich onder de leiding van Eduard Erdelmann stabiliseren op een verdienstelijk en niet oninteressant niveau. Voor een specialisme als de a-capellakoopraktijk was hierin voorlopig geen plaats van betekenis meer weggelegd.²⁶

²⁶ Met dank aan het Dordtse Stadsarchief.

Werkgroep Noordendijk

Lijnbaangebied

Op het Stadsarchief is de Werkgroep Noordendijk – gevormd door een aantal vrijwilligers – al jaren actief in het verzamelen van gegevens met betrekking tot het Lijnbaangebied. De werkgroep houdt als begrenzing aan: Oranjelaan, Noordendijk, Riedijkshaven en het Wantij. Er wordt onderzoek gedaan vanaf de vroegste vermeldingen tot op vandaag de dag. Doordat de bestemming van het aangeduide gebied regelmatig wisselde, valt er een grote verscheidenheid waar te nemen in het gebruik van het Lijnbaangebied. De werkgroep is bezig de demografische, industriële en handelsactiviteiten vast te leggen en zij hoopt binnen een jaar het eindproduct in boekvorm te kunnen presenteren. De teksten, plattegronden, kadastrale gegevens etcetera worden verduidelijkt door illustraties in een uiteenlopende vorm. De medewerkers zouden graag in contact komen met personen die beschikken over een afbeelding van

- Scheepswerf en Machinefabriek Van Dorsser & Terhorst
- Steenkolenhandel Looman
- De Dordrechtse Siroopfabriek
- Scheepswerf en Machinefabriek Huiskens & Van Dijk
- Molen *De Goudvink* (molen in de Lijnbaan tot circa 1872)
- Molen *De Eendracht* (molen in de Lijnbaan tot 1871)

Onderwerpen uit het Lijnbaangebied welke niet zijn genoemd, komen eveneens in aanmerking indien u daar een niet-algemeen bekende afbeelding van te leen heeft. De ter beschikking gestelde foto, kaart, gravure, prent of schilderij kan door de groep worden gefotografeerd, gekopieerd of gescand, waarna de eigenaar zijn eigendom vrijwel per omgaande retour krijgt. Lezers die een helpende hand willen bieden, kunnen contact opnemen met

Mevrouw J. Zondervan
Vondelstraat 4
3314 BR Dordrecht
telefoon 078-6135067
e-mailadres: jamajo@hetnet.nl

Inhoud

Redactioneel	Gerard Gast	1
Het jaarboek	redactie	2
Water omgeeft de stad die vernieuwt wat zij altijd al had	Mirjam Hanssen	4
Het Nieuwe Werck	Jan Willem Boezeman	11
Hulde aan Dordrecht uit een ver verleden	Cees Esseboom	14
Nieuw verschenen boeken over Dordrecht en andere zaken	redactie	18
Wat zegt u het jaar 1600? De Swarte Galeye van Dordrecht	Cees Esseboom	20
Melis Stoke, Dordtse klerk en schrijver van de Rijkmkroniek	J.W.J. Burgers	34
Achtergronden van een stad in de oorlog: Hoofdstuk 4 van de Geschiedenis van Dordrecht van 1813 tot 2000	Cees Weltevrede	36
Concertante uitvoeringen door gemengde koren a capella in Dordrecht aan het eind van de negentiende eeuw	F.A.M.Schouten	39
Werkgroep Noordendijk	redactie	52
Vereniging Oud-Dordrecht		53
Inhoudsopgave		54
Advertenties		55
Advertenties		56